

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MAGISTRATURA BO'LIMI

“DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMI” FANIDAN

KURS ISHI

**MAVZU: MUSTAQIL O'ZBEKISTON PENSIYA TA'MINOTI
TIZIMINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI**

Bajardi: 1-kurs PI-1 guruhi magistranti N. Yakubova

Qabul qildi: i.f.n. B. Mamatov

Toshkent - 2016

MUNDARIJA

KIRISH

1. Pensiya ta'minoti tizimlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari
2. Mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari
3. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimining huquqiy-me'yoriy asoslari
4. Pensiya ta'minoti tizimini mablag' bilan ta'minlash amaliyoti tahlili
5. Mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimini samarali tashkil etish va takomillashtirish

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, 1990-yillar boshidan bozor munosabatlariga o'tish va ijtimoiy-iqtisodiy tizimni isloh qilish davrida aholini, ayniqsa nochor guruhlarni aniq manzilli va maqsadli ijtimoiy himoya qilish tizimi barpo etildi, pensiya jamg'armasi, ijtimoiy nafaqalar, pensiyalar va nafaqalar indeksatsiyasi kabi tushunchalar va tuzilmalar amal qila boshladi. Alohida bir fuqaroga, fuqarolar toifalariga boshqa fuqarolar bilan teng imkoniyatlar berish orqali ularning to'laqonli hayot kechirishini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasida: "o'tgan yili 215 mingdan ziyod muhtaram faxriylarimiz bepul tibbiy ko'rikdan o'tkazildi. Ehtiyojmand nogironlarga 11 mingdan ortiq yuqori sifatli protez-ortopediya buyumlari va texnik reabilitatsiya vositalari bepul topshirildi. 70 mingga yaqin keksa avlod vakillari to'liq tibbiy ko'rikdan o'tkazildi va statsionar hamda sanatoriy-kurort muassasalarida o'z sog'lig'ini tikladi. 100 yoshga to'lgan nuroniylarning pensiyasiga eng kam oylik ish haqi miqdorida ustamalar qo'shib berildi"¹, deb ta'kidlagan edilar. Albatta, ushbu fikrlar pensiya ta'minoti tizimi masalasiga bevosita taalluqli hisoblanadi.

Ijtimoiy ta'minot choralariga fuqarolarning pensiya ta'minoti (keksalik, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha) va ijtimoiy nafaqalar (nogiron bolalarga, bolalikdan nogironlarga, ishlamagan yolg'iz nogiron va keksalarga), muhtojlarni bepul protez-ortopediya va harakatlanish vositalari, eshitish moslamalari, hassa va qo'ltiqayoqlar bilan ta'minlash, nogiron bolalarni kasbga o'qitish va ishga joylashishida yordam ko'rsatish, bepul sanatoriy va dam olish uylarida sog'lomlashtirish, bepul tibbiy xizmat, bepul ta'lim berish, turar joy, maishiy xizmat, soliqlarga aloqador imtiyozlar va kafolatlar kiradi.

Albatta, pensiya ta'minoti ijtimoiy ta'minotning muhim shakllaridandir, ya'ni ijtimoiy ta'minotning eng muhim shakli – fuqarolarga davlat tomonidan to'lanadigan pensiyalar va nafaqalardir.

Hozirgi paytda pensiya ta'minoti tizimi eng muhim institutlardan biri hisoblanadi. Uning samarali faoliyat ko'rsatishi mamlakatning ijtimoiy farovonligi darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, davlat pensiya ta'minoti tizimi fuqarolarning pensiya yoshiga etganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi: Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. <http://uza.uz>.

chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini boshqarishning moliyaviy asosini tashkil etish, pensiya ta'minoti organlari faoliyatini boshqarish, tegishli huquqiy bazani shakllantirishdan iborat. Davlat pensiya ta'minotining barqarorligi mamlakat iqtisodiyoti va eng avvalo, uning ijtimoiy sohasi holatini harakterlaydigan muhim ko'rsatkich bo'lib u tartibga solish hamda rag'batlantirish tamoyillari asosida amal qilib boradi.

Bugungi kunda jahon e'tirof etayotgan taraqqiyotning "O'zbek modeli"ga ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish, xududiy iqtisodiyot, mintaqaviy rivojlanish va mahalliyashtirish dasturlari ijrosini ta'minlash orqali yangi ish o'rinlarini yaratish natijasida aholining turmush farovonligi oshirish yuzasidan davlat pensiya ta'minoti uchun moliyaviy resurslar manbalarini shakllantirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada respublikamizda zamonaviy davlat ijtimoiy ta'minoti tizimini barpo etish yo'lida mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq puxta o'ylangan islohotlar olib borish mamlakat iqtisodiyoti oldida turgan juda keskin o'zgarishlarni yumshoqlik bilan amalga oshirish, ular o'z navbatida, davlat ijtimoiy ta'minoti tizimi oldida turgan birinchi darajali vazifalarni ham aniqlab berdi. Ularning orasida O'zbekistonning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda, kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish borasida jamlanma byudjet bo'g'inlaridan moliyaviy resurslarning yo'naltirilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida pensiya ta'minoti masalalarida ijobiy yutuqlarga erishilganiga qaramasdan, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish mexanizmlarini zamonaviy moliyaviy siyosat kontseptsiyalari asosida takomillashtirib borishni, Pensiya jamg'armasi mablag'laridan oqilona foydalanish va uni maqsadli sarflashning ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy asoslarini ilmiy-amaliy tadqiq etishni, musatqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarini chuqur tadqiq etishni talab qilmoqda. Shu munosabat bilan o'zini amalda to'la oqlagan taraqqiyot modeliga hamohang ravishda mamlakat pensiya ta'minoti tizimining barqarorligini yanada yaxshilash borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar bugungi kunning dorzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ta'kidlash joizki, mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilish, shu asosda pensiya ta'minoti tizimini samarali tashkil etishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish mazkur kurs ishi mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Kurs ishining bosh maqsadi mustaqil O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini samarali tashkil etish va takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarning bajarilishiga asoslanadi:

– "pensiya" tushunchasining mazmun-mohiyatini yoritish, pensiya ta'minoti tizimlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish;

- mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganish, tavsiflash va tasniflash;
- O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining huquqiy-me'yoriy asoslarini o'rganib chiqish;
- mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimini boshqarish amaliyotini tahlil qilish;
- pensiya ta'minoti tizimini mablag' bilan ta'minlash amaliyotini tadqiq etish;
- mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanishi yuzasidan ilmiy xulosalarni shakllantirish, pensiya ta'minoti tizimini samarali tashkil etish va takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

1. Pensiya ta'minoti tizimlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari

Ma'lumki, kuchli ijtimoiy himoya Yurtboshimiz tomonidan ishlab chiqilgan "O'zbek modeli"ning besh tamoyilidan biridir. Unda aholining turmush darajasini hisobga olgan holda bozor munosabatlariga o'tish bilan bir qatorda, fuqarolarni ijtimoiy himoyalash sohasidagi chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish lozimligi qayd etilgan.

Bir vaqtning o'zida bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borish bilan birga, ijtimoiy himoyalash va kafolatlashning kuchli, tizimli va ta'sirchan mexanizmini yaratish hamda ijtimoiy barqarorlikka erishish asosiy maqsadlarimizdan biridir. Bunda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga iqtisodiy madad berish orqali fuqarolar osoyishtaligini va millatlararo totuvlikni ta'minlash, sohadagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, pensionerlar va nogironlarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoyalash asosiy yo'nalish hisoblanadi.

Ijtimoiy muhofazaga muhtoj aholini kafolatli himoya qilish eng muhim siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vazifadir. Har bir mamlakat ijtimoiy himoya tizimining sifat va miqdor ko'rsatkichlari jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining darajasidan dalolat beradi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 25-moddasida "Har bir inson ishsizlik, kasallik, nogironlik, bevalik, qarilik yoki unga bog'liq bo'lmagan sharoitlarga ko'ra tirikchilik uchun jamg'arma bo'lmay qolgan boshqa hollarda ta'minlanish huquqiga ega"², ekanligi ko'rsatilgan. Bu aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi tomonidan ta'minlanadi. Buni quyidagi rasm asosida ifodalaymiz (1-rasm).

Aholini ijtimoiy muhofaza qilishning muhim shakli pensiya hisoblanadi. Pensiya lotincha "pensio" so'zidan olingan bo'lib, "to'lov" ma'nosini anglatadi. Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda ham "pensiya" tushunchasi "to'lov" ma'nosida ifodalanib, ijtimoiy xavfsizlik nuqtai nazaridan talqin etiladi³.

Iqtisod fanlari doktori, professor T.Malikov fikricha: "pensiya – qarilik, nogironlik, xizmat qilgan yillari uchun va boquvchisini yo'qotganda fuqarolarni moddiy jihatdan ta'minlash uchun pul summalarining kafolatlangan har oylik to'lovi"⁴.

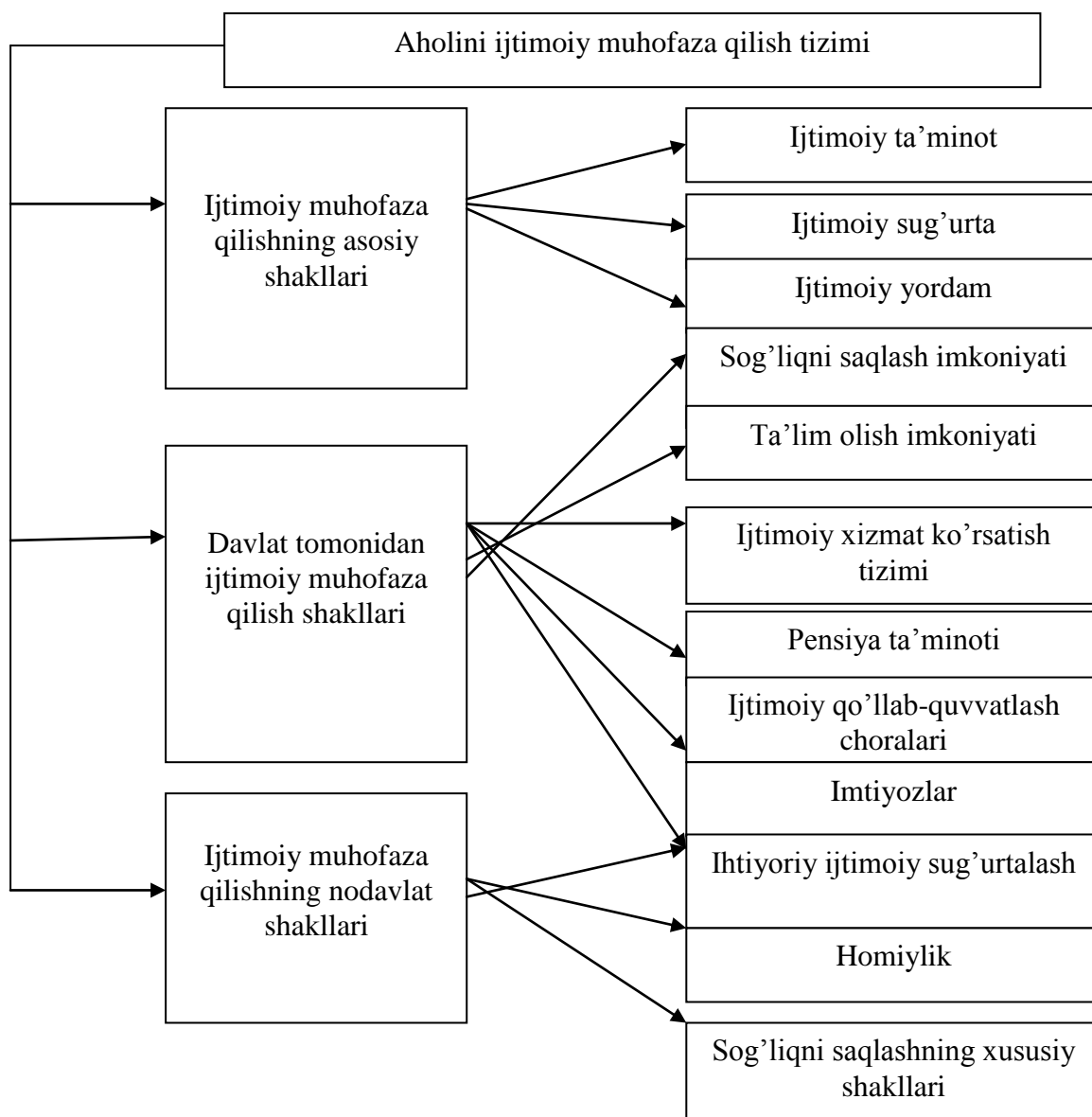
Ayrim iqtisodiy adabiyotlarda "pensiya – uni olish huquqi qonunda belgilangan shartlarga va me'yorlar muvofiq aniqlanadigan hamda shaxslarga pensiya yoshiga to'lish, nogironlik yoki boquvchisini yo'qotganlik munosabati bilan beriladigan oylik pul to'lovi"⁵, deb ta'riflangan.

² Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – T.: "Adolat", 2004. – B. 35.

³ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 3-5.

⁴ Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. – T.: "Noshir", 2012. – B. 676.

⁵ Allayarov Sh., Toshmuxamedova D. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2015. – B. 232.

1-rasm. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi⁶

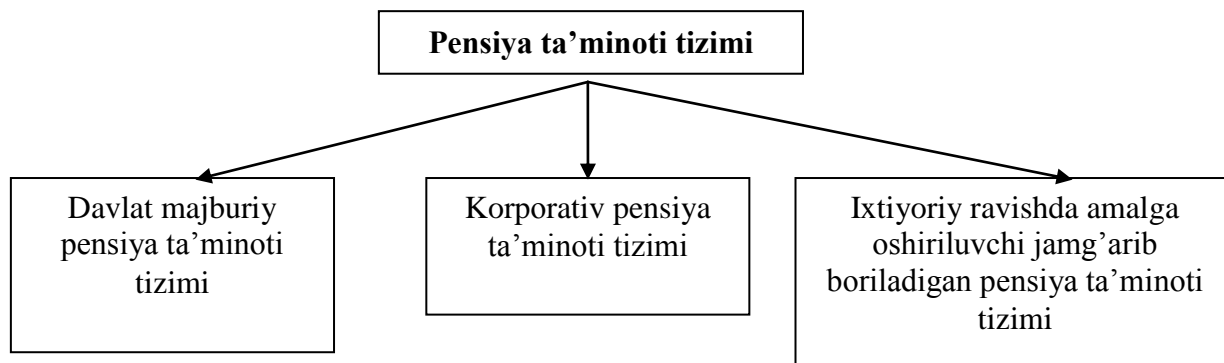
Shuningdek, “pensiya bu fuqarolarning qonunchilikda belgilangan keksalik yoshiga etganida, nogironlik tufayli mehnat faoliyatini yo’qotganida, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo’lganida va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda qonunchilikda belgilangan shartlar va normalar asosida beriladigan har oylik to’lovlar, pensiya ta’minoti esa ushbu to’lovlarni maxsus pensiya jamg’armalari mablag’lari hisobidan fuqarolarga to’lanishining ta’minlanishidir”, deb qayd etilgan.

Bizning fikrimizcha, pensiya – qonun tomonidan kafolatlangan va fuqarolarni keksaligida, qisman yoki to’liq mehnatga layoqatsizligi, boquvchisini yo’qotganda hamda mehnat faoliyatining muayyan sohasida ma’lum ish stajiga erishgan paytida ta’minlashga qaratilgan pullik to’lovdur.

⁶ Inson taraqqiyoti. Darslik. I.f.d., prof. Q.X.Abdurahmonov tahriri ostida . – T.: “Iqtisodiyot”, 2013. – B. 351.

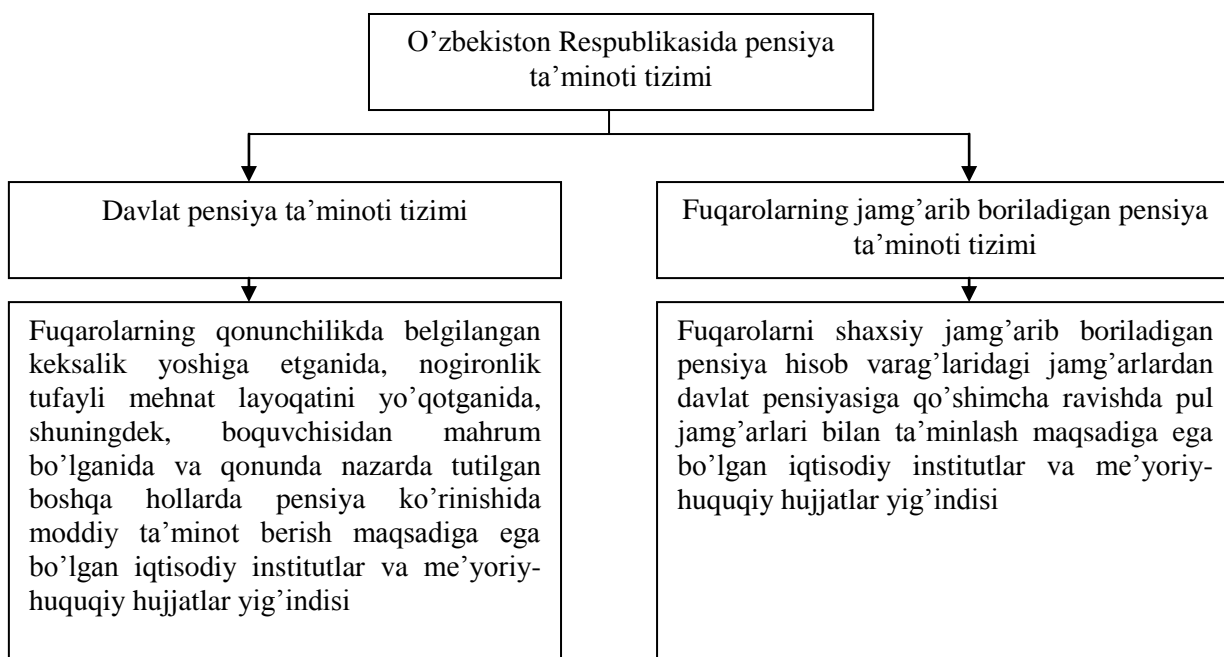
Qayd etish joizki, pensiya qarilik, nogironlik, xizmat qilgan yillari uchun va boquvchisini yo'qotganda fuqarolarni moddiy jihatdan ta'minlash uchun pul summalarining kafolatlangan har oylik to'lovidir.

Jahon amaliyoti tajribalaridan ma'lumki, pensiya ta'minoti tizimi uchta pensiya ta'minoti tizimiga ajratilgan. Buni 2-rasm orqali ko'rish mumkin.

2-rasm. Pensiya ta'minoti tizimi⁷

O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimi qonunchilikka ko'ra ikki turga ajratiladi:

3-rasm. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimi⁸

Pensiya ta'minotining majburiy va ixtiyoriy shakllari mavjud bo'lib, bu shakllar o'rtasidagi o'zaro munosabat turli mamlakatlar va ta'minotning rivojlanish bosqichlarida turlichadir.

⁷ Internet ma'lumotlari asosida. www.google.ru/modules/down/12369.

⁸ Talaba tomonidan mustaqil shakllantirildi.

Majburiy ijtimoiy ta'minot davlat maqsadli jamg'armalari orqali ta'minlanuvchi davlat ijtimoiy kafolatining alohida turi bo'lib, to'liq bo'lmagan o'zini-o'zi moliyalashtirish tamoyili asosida amalga oshiriladi. Davlat bu jamg'armalarning moliyaviy barqarorligi va majburiy ijtimoiy ta'minot dasturlarini amalga oshirishning kafolati sifatida maydonga chiqadi.

Majburiy pensiya ta'minotining ikki shakli mavjud: majburiy ijtimoiy ta'minot va majburiy professional ta'minot.

Umumiy majburiy ijtimoiy ta'minot mehnat shartnomasi bo'yicha ishlovchi shaxslarning barchasiga tatbiq etiladi. Majburiy professional ta'minot jarohat olish ehtimolligi yuqori bo'lgan ishlarda, xususan, xavfli va noqulay mehnat sharoitlarida ishlovchi kishilarga tatbiq etiladi. Majburiy professional ta'minotda ta'minot badallari darajasi majburiy umumiy ta'minotga qaraganda yuqori bo'ladi.

Ixtiyoriy ijtimoiy ta'minot jamoaviy birdamlik va o'zaro yordam tamoyili asosida shakllanadi. Majburiy ijtimoiy ta'minot tizimida davlat kafolatining etarli darajada bo'lmasligi va ta'minotlanuvchilar daromadining yuqoriligi ixtiyoriy ijtimoiy ta'minot jamg'armalarini majburiy ta'minotga qo'shimcha, to'ldiruvchi tarzida qarash imkonini beradi.

"Ijtimoiy ta'minot" tushunchasi aholini mehnat qilish qobiliyatini va daromadini yo'qotishi bilan bog'liq ijtimoiy xavf-xatarlarning turli shakllaridan ijtimoiy ta'minotlashning turli shakllarini qamrab oladi. Shuningdek, bozor iqtisodiyoti sharoitida fuqarolarni ixtiyoriy xususiy ta'minotlash turi hisoblanuvchi, ijtimoiy xavf-xatardan xususiy ta'minotlashning turli shakllari amal qiladi. U jismoniy va yuridik shaxslarning badallari, xususiy ta'minot kompaniyalari, pensiya jamg'armalari hisobidan amalga oshiriladi. Bu erda ta'minotlangan shaxsning individual badali miqdori bilan ta'minot dasturining uzviy o'zaro bog'liqligi, to'lov miqdorining ta'minotlangan shaxsning individual to'lov qobiliyatiga bog'liqligi, ijtimoiy xavf-xatarni individual baholashning bozor ekvivalentligi tamoyili amal qiladi. Ijtimoiy xavf-xatardan ta'minotlashning xususiy bozorida asosan tijorat ta'minot kompaniyalari faoliyat yuritadi.

XXI asrga kelib pensiya ta'minoti tizimini isloh etish dunyoning barcha mamlakatlari oldida turgan dolzarb va muhim vazifalardan biriga aylangan. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarini bajarishi uchun moliyaviy resurslarining etishmasligidir va bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi va mamlakatlarda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqib, alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakatlar uzoq muddatli istiqbolda pensiya tizimi barqarorligini yaxshilashga yo'naltirilgan bir qator muhim qadamlarni qo'ydilar. Pensiyaga chiqish yoshi oshirildi, to'lovlarni indeksatsiyalash qoidalari o'zgardi: ish haqiga bog'liqlik o'rniga iste'mol bahosi qimmatini indeksi va ish haqi o'zgarishini (Vengriya, Polsha, Chexiya Respublikasi) yoki faqat iste'mol bahosi indeksi o'zgarishini hisobga olgan holda indeksatsiyalash qo'llanila boshlandi. Yuqori daromad darajasiga ega mamlakatlar o'zlarining majburiyatlarini muvaffaqiyatli bajarmoqdalar. Shu

bilan birga, mamlakatlarda mehnatga haq to'lash jamg'armasidan to'lanadigan soliq miqdori ishlovchilarni rasmiy sohadan ketishlari uchun jiddiy sabab va rag'bat bo'lib xizmat qilmoqda.

Pensiya ta'minoti keksa yoshdagi kishilar o'rtasida kambag'allikni kamaytirishning ta'sirchan vositasi bo'lishi va hayoti mobaynida iste'molini barqarorlashtirishni kafolatlash mexanizmlaridan biri bo'lishi uchun kelgusi pensiya islohotlarini amalga oshirish zarurdir.

O'rta va yuqori daromadli o'tish davri mamlakatlarida pensiya ta'minoti tizimini isloh etish sohasidagi asosiy vazifa pensiya jamg'armasiga to'lanadigan badallar va pensiya to'lovlari miqdori o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rnatish bilan bog'liqdir. Bu ishlovchilarning badallar to'lashdan manfaatdorligini saqlash, byudjet uchun og'irlikni kamaytirish maqsadida davlat tizimi miqdorini qisqartirish, ishlovchilar va ish beruvchilar uchun badal stavkasini pasaytirish, shuningdek, kelgusida jamg'arish tizimini amalga oshirish uchun asosni tayyorlash uchun zarurdir. Bunga birdamlik taqsimlash darajasini shartli-jamg'arish chizmasiga aylantirish yoki ish haqiga bog'langan, belgilangan to'lovli chizmani o'zgartirish va qisqartirish orqali erishiladi. O'tish iqtisodiyoti davlatlarida shartli-jamg'arish chizmasi namunasi Shved modelini qo'llagan Latviyada ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu shartli-jamg'arish tizimi individual hisobga asoslanadi. Pensiya jamg'armaiga ajratmalar "shartli jamg'ariladi", pensiya miqdori jamg'arilgan miqdorga, pensiyaga chiqqan davrdan boshlab o'rtacha kutilayotgan umrning davomiyligiga bo'linganiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, tizim umr davomiyligidan kelib chiqib, pensiya miqdoriga tuzatishlar kiritishga imkon berib, avtomatik boshqariladi. Bu tizim uzoq ish staji mavjudligini kengaytiradi, pensiya miqdorining ortishi chiziqli emas, aktuar kasb etadi. Bu shuni anglatadiki, 62 yoki 63 yoshda qo'shimcha bir yil ishlash pensiyani 2 yoki 3 emas, balki 8-9%ga oshiradi.

Muayyan afzallikka ega bo'lishiga qaramasdan shartli-jamg'arish tizimi moliyaviy to'ldirishsiz taqsimlash tizimidir va bunga o'xshash tizimlar uchun xarakterli bo'lgan bir qator xavf-xatarlar bilan bog'liqdir. Mamlakatlar to'lovlarni badallarga uzviy bog'lab, amaldagi belgilangan to'lovlar mexanizmini o'zgartirishi mumkin. Bunga pensiya yoshini oshirish, nihoyatda yuqori qoplash koeffitsientini pasaytirish va butun umr uchun ish haqiga asoslangan pensiyani hisoblashni kiritish orqali erishiladi. Bu birinchi variant Vengriyada ko'p darajali tizimda qabul qilingan. Hozirda u Makedoniyada qo'llash uchun tayyorlanmoqda va Ruminiyada pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish dasturining tarkibiy qismi sifatida qo'llanilmoqda. Pensiya xarajatlarini kamaytirish maqsadida Vengriya, Polsha, Chexiya Respublikasi kabi mamlakatlar pensiya yoshini oshirdilar yoki Latviyadagi kabi pensiyaga chiqishning haqiqiy yoshida indeksatsiyalash tartibini o'zgartirdilar.

Yuqori o'rta va yuqori daromadli mamlakatlarda moliyaviy bozorning ma'muriy imkoniyatlari etarli darajada rivojlangan bo'lib, davlat pensiya jamg'armasi faoliyatini amalda tartibga solish va uning ustidan nazoratni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bizning fikrimizcha, yangi pensiya tizimiga o'tish bilan bog'liq bo'lgan tadbirlarni moliyalashtirish uchun zarur

mablag' etarli bo'lgan sharoitlarda ko'p darajali tizimni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Tahlillarga ko'ra o'tish davri mamlakatlarining faqat bir qismigina mazkur shartlarga javob beradi. Mazkur islohotlar ishlovchilarga ikki manba – bir xil to'lovli davlat tizimi va majburiy individual badallar asosidagi to'lovlar hisobidan pensiya olish imkonini beradi. Pensiya individual hisoblarda jamg'ariladi va aktivlarning diversifikatsiyalashgan portfeliga investitsiyalanadi. Hisob-kitoblar xususiy boshqaruvda bo'ladi va davlat boshqaruviga nisbatan samaraliroq bo'ladi, bu borada davlat esa hisob-kitoblar ustidan nazorat qilish va tartibga solishni amalga oshiradi.

Hozirgi vaqtda ko'p darajali pensiya tizimi Vengriya va Polshada joriy etilgan. Ruminiya, Xorvatiya, Latviya, Sloveniya va Makedoniya kabi mamlakatlar yaqin kelajakda ikkinchi darajali pensiya tizimini kiritishni rejalashtirilmoqdalar.

Hozirgi Qozog'istonda ko'p darajali pensiya tizimi amalga oshirilmoqda. Qozog'istondagi islohotlarning o'ziga xosligi shundaki, pensiya ta'minotining to'la xususiylashtirilgan tizimi amal qilmoqda. Mamlakatda davlat zimmasiga mehnat qobiliyatini yo'qotganlik holatlarida yoki keksalikdagi kambag'allik risklariga qarshi kurashish vazifasi yuklatilgan. Bu ma'noda Qozog'istondagi islohotlar Chili, Salvador, Perudagi islohotlarni eslatadi. 1997 yilning avgustida Qozog'iston Respublikasi mehnat va aholini ijtimoiy himoyalash vazirligi qoshida Milliy pensiya agentligi tashkil etildi. Bu agentlik zimmasiga pensiya jamg'armalari faoliyatini tartibga solish va litsenziyalashni amalga oshirish vazifasi yuklatildi. Keyinchalik pensiya to'lovlari bo'yicha Davlat markazi tashkil etildi va u majburiy pensiya ajratmalari hamda pensiya to'lovlari ustidan nazoratni amalga oshira boshladi.

Mamlakatlarning ko'p darajali pensiya tizimiga o'tishiga qarab xususiy pensiya jamg'armalarini boshqarishning xuquqiy asoslarini ishlab chiqish, hisob-kitoblarni olib borish, badallarni yig'ish, xususan, pensiya jamg'armalari faoliyati ustidan nazorat yuritish va tartibga solish bo'yicha institutsional salohiyatni shakllantirish kabi muammolarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida aholini ijtimoiy himoya qilish organlari hisobida turgan pensionerlar soni umumiy aholining to'rttdan birini tashkil etmoqda. Pensionerlar soni Qirg'iziston, Rossiya va O'zbekistondan tashqari barcha mamlakatlarda kamayganligi kuzatilmoqda.

MDH davlatlari bo'yicha o'rtacha 75 foiz pensionerlarga yosh bo'yicha mehnat pensiyasi, 13 foiziga nogironlik bo'yicha, 7 foiziga boquvchisini yo'qotganligi bo'yicha pensiya tayinlangan. Shuningdek, har yili taxminan 5 foiz pensionerlar fuqarolarga pensiya yoshiga etgandan keyin yoki zaruriy mehnat stajiga ega bo'lmagan sharoitda belgilangan nogironlik uchun beriladigan sotsial pensiya oladilar. Mazkur pensiyalarning miqdori ko'pgina holatlarda yosh bo'yicha mehnat pensiyasining eng kam miqdoridan 18-32% oz bo'ladi.

Hamdo'stlikning barcha mamlakatlarida mehnat pensiyalarini moliyalashtirish taqsimlash asosida korxonalarining ishlovchilari soni va ish haqi

jamg'armasidan kelib chiqqan holdagi sug'urta badallari hisobidan amalga oshiriladigan pensiya ta'minoti tizimi amal qilmoqda. O'tish iqtisodiyoti mamlakatlari pensiya tizimlarining holati, rivojlanishi va isloh etish xususiyatlari asosida ularni:

- birdamlik tizimi amal qilayotgan mamlakatlar;
- jamg'arish tizimiga o'tgan mamlakatlar;
- ko'p darajali aralash tizimni qo'llovchi mamlakatlarga ajratish mumkin.

Pensiya ta'minotining birdamlik tizimi amal qilayotgan mamlakatlarda quyidagi muammolar mavjud:

- ish o'rinlarining qisqarishi, ochiq va yashirin ishsizlik miqdorining ortishi, badallar to'lashdan bo'yin tovlashlar tufayli bog'liqlik koeffitsientining pasayishi;

- badallarning yuqori darajasining mahsulot va xizmatlarning tannarxi va raqobatbardoshligi darajasiga ta'siri;

- badallarning ish beruvchilar va ishlovchilar o'rtasida nomutanosib taqsimlanganligi.

Jamg'arish tizimiga ega mamlakatlarda mavjud muammolar: ish o'rinlarining qisqarishi, ochiq va yashirin ishsizlik zaruriy mablag'larni pensiya jamg'armasida jamg'arish imkonini bermaydi; kapitallar va qimmatli qog'ozlar bozorining yo'qligi yoki etarli darajada rivojlanmaganligi uchun erkin mablag'lardan foydalanish samaradorligining pastligi; yuqori inflyatsiya darajasi; davlatning amaldagi pensiya to'lovlarini ta'minlashga katta miqdordagi moliyaviy xarajatlarni sarflashi, xususan, Qozog'iston amaldagi pensiya to'lovlarini to'lash uchun har yili 1 mlrd. AQSh dollari sarflamoqda.

Aralash tizimli mamlakatlardagi muammolar: badallarning joriy pensiya xarajatlarini qoplash uchun etarli miqdorda emasligi.

Hozirgi davrga kelib, jahondagi mamlakatlarda 40 yildan ko'proq vaqt mobaynida amal qilayotgan pensiya ta'minoti o'zining yuqori cho'qqisiga chiqdi. Boshqacha ifodalaganda, aksariyat ishlovchilar pensiya rejalari bilan qamrab olingan va to'la miqdorda nafaqa olish huquqiga ega bo'ldilar. Jahonda aholi keksayib borishi tufayli pensiya ta'minoti tizimida badallar to'lovchi shaxslar ulushi kamaymoqda. Ko'pgina pensiya sxemalari uchun joriy to'lovlar bo'yicha kamomadlik xosdir va hisob-kitoblarga ko'ra ayrim mamlakatlarda pensiya ta'minotining jamg'arilib borgan yashirin qarzdorligi yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 100 dan 250%gacha qismini tashkil etadi. Jahonda vujudga kelgan ushbu tendentsiya pensiya ta'minotida moliyaviy mustaqillik va samaradorlik to'g'risidagi masalani dolzarb muammoga aylantirdi. Birdamlik pensiya tizimi o'z boshidan kechirayotgan moliyaviy inqiroz jiddiy makroiqtisodiy va tarkibiy xavf-xatarlarni keltirib chiqardi. Aholining keksayishi iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy oqibatlar bilan bir qatorda siyosiy jihatlariga ham egadir. Zero, pensionerlar elektoratning muhim qismini tashkil etib, aholining qariyalardan iborat qatlamini siyosiy kuchlar nisbatidagi salmog'i ortmoqda. Shunday qilib, 1980-yillardan boshlab jahon pensiya tizimida islohotlarni amalga oshirish ob'ektiv zaruratga aylandi.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda amal qilayotgan davlat pensiya dasturi birdamlik tizimi asosida shakllangan. Birdamlik pensiya tizimi –ishlovchilarning ish haqi jamg'armasidan pensiya jamg'armasiga soliq to'lash va pensiya jamg'armasidan pensionerlarga nafaqalar to'lashga asoslangan. Individdning pensiya nafaqasi miqdori ish haqi va mehnat stajiga bog'liq bo'ladi. Shuningdek, ish haqi va pensiya miqdori uzviy bog'liq emas, boshqacha so'z bilan aytganda, ushbu tizim badallar miqdori bilan bog'lanmagan nafaqalarni nazarda tutadi.

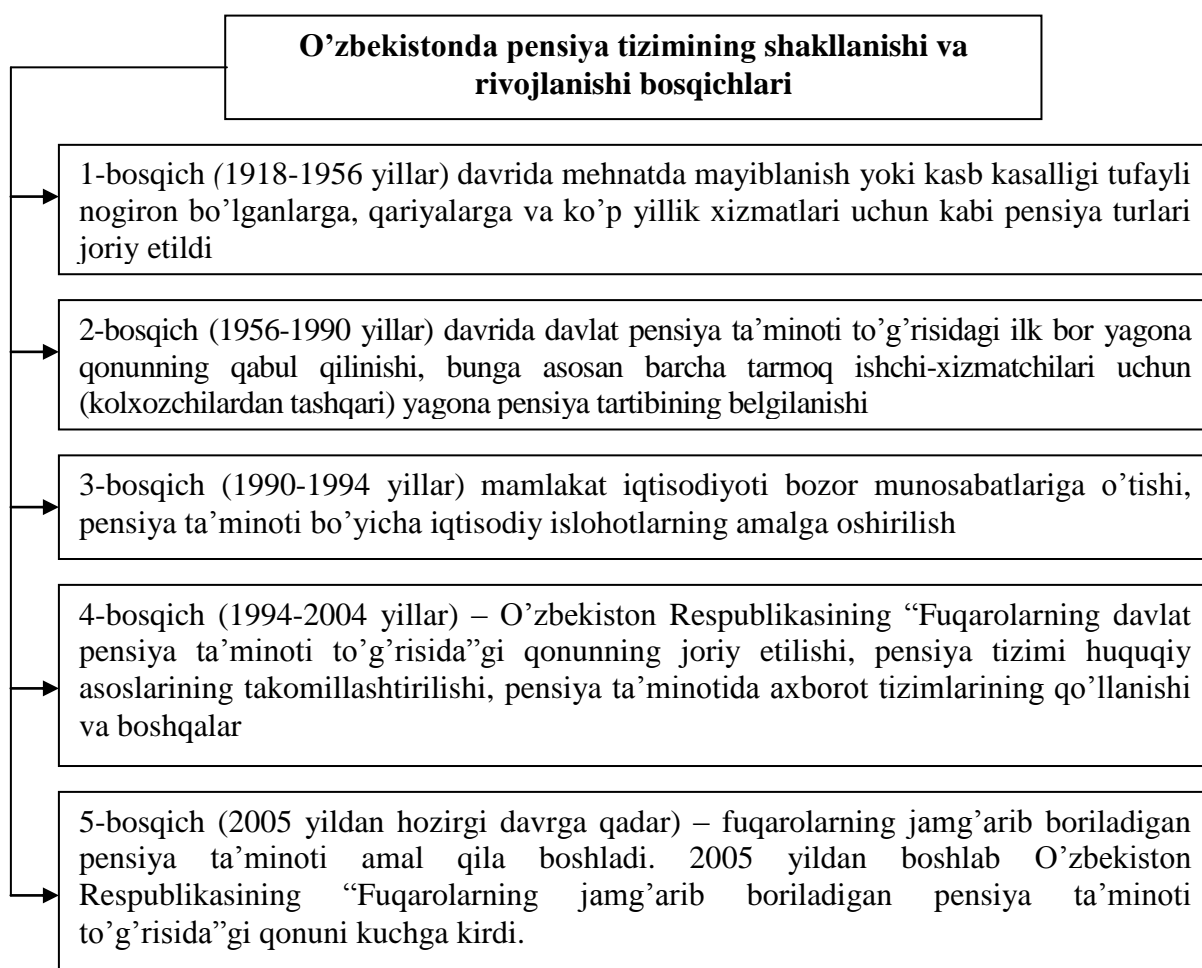
Birdamlik pensiya tizimi davlat tizimi xarakteriga ega bo'lganligi uchun, uni korxonalar va tarmoqlar darajasida tashkil etish imkonini yo'q. Ko'pgina rivojlangan davlatlarda pensionerlarning normal yashashi uchun shart-sharoitlarning yaratilishi G'arb demokratiyasining sotsial sohadagi asosiy yutuqlaridan biri sifatida qaraladi.

Birdamlik tizimining asosiy xususiyati – unda kuchli qayta taqsimlash elementlari mavjud bo'lgan holda pensionerlar o'rtasidagi kambag'allik va tabaqalashuv darajasini sezilarli qisqartirdi. Birdamlik tizimi amal qilishining dastlabki davrlarida nafaqalarning past miqdori nisbatan kam sonli kishilarni to'lov bilan ta'minlash uchun etarli bo'lgan, ammo tizimning rivojlanib borishi bilan ish haqi jamg'armasidan to'lanadigan soliqlarni ortib borishi tendentsiyasi vujudga keldi. Birdamlik pensiya tizimini amal qilishi tenglashtirish elementlari, ijtimoiy qaramlikning ortishi, investitsion xohishning susayishi kabi qator salbiy oqibatlarini keltirib chiqardi. Masalan, AQShda aholining keksayishi va pensiya ta'minoti muammolari ustida izlanish olib borgan amerikalik tadqiqotchi S.Pelerson AQShda shaxsiy jamg'armalarning YaIMdagi ulushi 1960-1970 yillardagi 8% dan 1990-yillarda 5% gacha pasayganligiga e'tiborni qaratadi. Bugungi kunda AQShda 1946-1964 yillarda tug'ilgan soliq to'lovchilar keksa aholining nisbatan uncha katta bo'lmagan qismini tashkil qiladi. Aholining mazkur qismi jamg'arishga kam moyilligi bilan ajralib turadi. Taqsimlovchi tizimni tahlil etish, davlat pensiya tizimining monopol holati pensionerlarga tanlov imkoniyatini bermagan holda pensiya miqdori va to'lash shartlari borasida harakat qilish imkonini beradi. Jamg'aruvchi pensiya tizimida pensiya badallari moliyaviy aktivlarga ega bo'lish uchun foydalaniladi. Ishlovchilarni keksalikda pensiyasini moliyalashtirish uchun mo'ljallangan bunday aktivlarning umumiy miqdori qo'yilgan kapitaldan dividend yoki aktiv moliyaviy mablag'lardan foiz shaklidagi daromad olish imkonini beradi va har yili tushadigan qo'shimcha pensiya badallari investitsiya maqsadida foydalanilganligi tufayli vaqt o'tishi bilan ortib boradi. Ishlovchi pensiya yoshiga etganda, jamg'arilgan aktivlar zahirasi doimiy pensiya to'lovlari to'lash uchun foydalaniladi. Jamg'aruvchi pensiya tizimi sharoitida pensiya badallari stavkalarini hisoblash birdamlik tizimidagiga qaraganda murakkab holatni keltirib chiqaradi. Badallar stavkasi aktivlarning qaytish me'yorlari, ularni jamg'arish davomiyligi va davriga, ya'ni jismoniy shaxsning ishlash davri va davomiyligiga, pensiyaga chiqqandan keyingi umr ko'rish davomiyligiga bog'liq bo'ladi. Turli mamlakatlarda shaxsiy ixtiyoriy pensiya rejalari amal qiladi.

2. Mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari

O'zbekiston tanlagan islohot yo'li ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti bozor mexanizmining samarali ishlashini, aholi turmushining yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi, kuchli ijtimoiy kafolatlarni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek: "Barcha islohotlarning – iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohotlarning asl maqsadi – insonga munosib turmush va faoliyat sharoitlarini vujudga keltirishdan iboratdir"⁹. Ushbu vazifaning ijobiy hal etilishi, aynan, ijtimoiy sohalar taraqqiyotiga bog'liqdir. Bu borada pensiya tizimi muhim o'rin egallaydi.

O'zbekistonda hozirgi pensiya tizimining shakllanishini besh bosqichga bo'lish mumkin:

4-rasm. O'zbekistonda pensiya tizimining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlari¹⁰

⁹ Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – T.: "O'zbekiston", 1995. – B. 119.

¹⁰ Talaba tomonidan mustaqil shakllantirildi.

1. *Birinchi bosqich* (1918-1956 yillar) davrida mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi tufayli nogiron bo'lganlarga, qariyalarga va ko'p yillik xizmatlari uchun kabi pensiya turlari joriy etildi. Ayollar va erkaklarga yoshiga qarab pensiya belgilash ham o'sha davrda qaror topdi. Sho'ro hokimiyati davrida, asosan fuqarolar urushida nogiron bo'lganlar va boquvchisini yo'qotgan oilalar uchun pensiya tayinlangan. 1928 yildan keksalik va ko'p yillik xizmatlari uchun pensiyalar, dastlab sanoatning alohida ishchilari, keyinchalik esa barcha ishchilarga berila boshladi. 1937 yilga kelib bu pensiya xizmatchilar uchun ham joriy etildi. Pensiya ta'minotida yagona tartib yo'q bo'lib, pensiya tarmoqlar tamoyili bo'yicha tayinlangan.

2. *Ikkinchi bosqich* (1956-1990 yillar) davrida davlat pensiya ta'minoti to'g'risida ilk bor yagona qonun ("Davlat pensiyalari to'g'risida") qabul qilindi (1956 yil). Bu qonunga asosan barcha tarmoq ishchi-xizmatchilari uchun (kolxozchilardan tashqari) yagona pensiya tartibi belgilandi. 1964 yilda "Kolxoz a'zolariga pensiya tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida"gi Nizom qabul qilingach, barcha kolxozchilar uchun yagona pensiya ta'minoti joriy bo'ldi. Mehnatga vaqtincha qobiliyatsizligi uchun nafaqalar, ayollarga homiladorlik va tug'ish uchun beriladigan nafaqalarning miqdori ko'paytirildi. 1965 yilga kelib, aholining barcha qatlamlari pensiya ta'minoti bilan qamrab olindi.

3. *Uchinchi bosqich* (1990-1994 yillar) mamlakat iqtisodiyoti bozor munosabatlari tartibiga o'ta boshlagach, pensiya ta'minotida ham islohotlar o'tkazilishi bilan boshlandi. Bu bosqichda ilk bor pensiya jamg'armasi, ijtimoiy pensiya, daromadlarni indeksatsiyalash tushunchalari paydo bo'ldi. 1990 yilda o'sha davrdagi pensiya ta'minotining huquqiy asosini sobiq Ittifoq fuqarolarining pensiya ta'minoti to'g'risidagi qonun tashkil qildi. Qonunga ko'ra yoshga doir pensiyalarning tayanch qismi o'rtacha ish haqining 50% dan 55% ga ko'tarildi; yoshga doir pensiya tayinlash uchun talab qilinadigan mehnat stajidan ortiq bo'lgan har bir to'liq ish yili uchun pensiyaning o'rtacha miqdorini 1% ga oshirish; ish stajiga oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida o'qish muddatlari, sug'urta badallari to'langanda yakka tartibdagi mehnat faoliyati, onalarning bolalarni go'daklik yoshida parvarishlash davrlari (har bir bola 3 yoshga to'lguncha – jami 6 yil doirasida) va boshqa ish stajiga qo'shiladigan bo'ldi.

O'zbekiston Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining 1991 yil 14 yanvardagi 9-son qaroriga asosan Pensiya fondining O'zbekiston jumhuriyat bo'limi tashkil etilgan. Ijtimoiy ta'minot tizimida davlat kafolatlarini amalga oshirish hamda ijtimoiy sug'urta mablag'larining to'g'ri va samarali sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashining 1993 yil 4 avgustdagi 391-son qaroriga muvofiq, sobiq Ittifoq Pensiya fondining O'zbekiston Respublika bo'limi negizida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi tashkil etilgan. Unga O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi tizimidan vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik, homiladorlik va tug'ish bo'yicha, farzand tug'ilganda, dafn

etishga beriladigan nafaqalarni to'lashga yo'naltiriladigan davlat ijtimoiy sug'urta mablag'lari berilgan.

4. *To'rtinchi bosqich* (1994 yildan hozirgi davrga qadar) – O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonuni (1993 yil 3 sentyabr) qabul qilinib, 1994 yildan amalda joriy etilishi bilan boshlandi. Ushbu qonunga ko'ra pensiyalar miqdori mehnat staji va o'rtacha ish haqiga yanada uzviy bog'landi. Pensiya miqdori: pensiyaning tanyach miqdori; mehnat staji uchun pensiyaning oshirilgan qismi; pensiyaga qo'shiladigan ustama haqlardan tashkil topadi. Pensiyalarning 3 turi mavjud: *yoshga doir pensiya* (agar pensiya olish huquqi paydo bo'lgan kundan boshlab uch oy ichida uni so'rab murojaat etilgan bo'lsa, pensiya yoshiga to'lgan kundan e'tiboran tayinlanadi. Ushbu pensiya umrbod tayinlanadi); *nogironlik pensiyasi* (agar nogironlik belgilangan kundan boshlab uch oy ichida pensiya so'rab murojaat etilgan bo'lsa, tibbiy mehnat ekspert komissiyasi (TMEK) nogironlikni belgilagan kundan e'tiboran tayinlanadi. Ushbu pensiya butun nogironlik davri uchun tayinlanadi. 60 yoshdan oshgan erkak va 55 yoshdan oshgan ayol nogironlarga – nogironlik pensiyalari umrbod tayinlanadi. Ana shu nogironlarni qayta tibbiy ko'rikdan o'tkazish faqat ularning arizasiga binoan amalga oshiriladi); *boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi* (pensiya olish huquqi paydo bo'lgan kundan boshlab, lekin pensiya tayinlanishi uchun murojaat etishdan oldingi 6 oydan oshmagan muddatdan e'tiboran tayinlanadi. Vafot etgan boquvchining qaramog'ida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz oila a'zolari boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi olish huquqiga ega bo'ladi). Yoshga doir pensiya, o'z navbatida, 2 xil bo'ladi: umumiy asoslarda tayinlanadigan va imtiyozli asoslarda tayinlanadigan pensiya. Umumiy asoslarda tayinlanadigan yoshga doir pensiya – erkaklar 60 yoshga to'lganda va kamida 25 yil mehnat stajiga ega bo'lganda, ayollar 55 yoshga to'lganda va kamida 20 yillik mehnat stajiga ega bo'lganda tayinlanadi. Bolalarni tarbiyalash uchun shart-sharoit yaratish hamda ayollarning o'z mehnatidan manfaatdorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risida”gi (1999 yil 14 aprel) qonuniga asosan, kamida 20 yillik mehnat stajiga ega bo'lgan ayollar 54 yoshda pensiyaga chiqib, to'liq pensiya olishlari mumkin. Bu qonun 1999 yil 1 iyuldan kuchga kirgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 12 maydagi 250-sonli “Imtiyozli sharoitlarda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 1-, 2- va 3-ro'yxatlarini tasdiqlash to'g'risida”gi qaroriga ko'ra fuqarolarning ayrim toifalari imtiyozli asoslarda tayinlanadigan yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar. Macalan, ayrim toifa fuqarolar yoshidan qat'i nazar, yoshga doir pensiyaga chiqish yoshi 10 yilga, boshqalari uchun pensiya yoshi, talab etiladigan mehnat staji 5 yilga qisqartirilgan, ba'zi guruh shaxslarga yanada imtiyozliroq shartlar belgilangan.

5. *Beshinchi bosqich* (2005 – yildan hozirgi davrga qadar) – fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti amal qila boshladi. 2005 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida”gi qonuni kuchga kirdi. Jamg'arib boriladigan ixtiyoriy

pensiya badallari, jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari, jamg'arib boriladigan pensiya badallarini kirituvchi (badal kirituvchi), jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti hamda shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'i kabi tushunchalar qo'llanila boshlandi.

Pensiya ta'minoti tizimidagi boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha majburiy badallar to'liq yig'ilishini ko'paytirish, amaldagi boshqaruv tuzilmalarini qisqartirish hamda pensiyalar va nafaqalar to'lashga yo'naltiriladigan mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 15 noyabrdagi 444-son qaroriga muvofiq, 2001 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi O'zbekiston Respublikasining byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirilgan. O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligiga pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy ta'minot bo'limlari tomonidan to'lanadigan nafaqalarni o'z vaqtida hisoblash va to'lash funksiyalari yuklatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Hukumatining 2004 yil 21 oktyabrdagi 490-son qaroriga asosan, 2005 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasining byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga aylantirilgan.

"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek, respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrdagi PF-4161-son Farmoniga muvofiq, 2010 yilning 1 yanvaridan boshlab pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, moliyalashtirish, ularning to'lanishini hisobga olish va monitoringini yuritish Pensiya jamg'armasining tegishli hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshirilishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari fuqarolarning pensiya ta'minoti va tibbiy-mehnat ekspertizasi masalalarining butun kompleksi uchun mas'ul bo'lgan Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tizimiga kiruvchi funksiyalar hamda tegishli tuzilmalarni topshirish hisobiga tashkil etilgan.

Ta'kidlash joizki, umumdavlat moliyasi tarkibidagi bo'g'inlar ichida davlat byudjetidan keyin hajmi va iste'molchilarni qamrab olish ko'lamini hamda ijtimoiy ahamiyati bo'yicha ikkinchi o'rinda turadigan markazlashgan jamg'armalardan biri Pensiya jamg'armasi bo'lib, dastlab O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 27 dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Pensiya jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"gi 459-sonli qaroriga muvofiq asos solingan. Har bir yangi tashkil etilgan markazlashgan jamg'arma oldiga muayyan maqsad qo'yilgani

bois, ushbu jamg'arma oldiga ham zarur maqsad qo'yildi. Jumladan, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining bosh maqsadi – davlat tomonidan kafolatlangan pensiya ta'minoti tizimida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish, daromadlarga mo'ljallangan majburiy badal, yig'im va ajratmalarni to'liq yig'ilishini ta'minlash, shuningdek, aholini kuchli ijtimoiy himoya qilish uchun moliyalashtirish chora-tadbirlarini o'z vaqtida va to'liqligicha ta'minlashga erishish hisoblanadi.

Qayd etish joizki, jahon amaliyotida pensiya tizimlarining hamjihat mas'uliyat tizimi (hozirgi ishlayotgan avlod oldingi avlodning pensiyalarini mablag' bilan ta'minlash uchun badallar to'laydi) va jamg'arma tizimi (har bir ishlovchi xodim mehnat faoliyati davomida o'zining qarilik davrini ta'minlash uchun maxsus pensiya jamg'armalarida mablag' yig'ib boradi) mavjud.

Hozirgi kunda pensiya amaliyotida "Pensiya" dasturiy majmui samarali elektron hamkorlikni ta'minlamoqda. O'zbekiston Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasida pensiya va nafaqalarni hisobga olish, tayinlash hamda to'lashni tashkil etish, zamonaviy innovatsiya dasturiy mahsulotlaridan foydalanish orqali jamg'armaning barcha tarkibiy bo'linmalari o'rtasida samarali elektron hamkorlikni yo'lga qo'yishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilgan. "Pensiya" dasturiy majmui esa ana shulardan biridir. U ishonchli himoya qilingan va markazlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish, foydalanuvchilarni ishonchli, to'liq hamda dolzarb axborot bilan o'z vaqtida ta'minlash imkonini beradigan avtomatlashtirilgan axborot tizimidir.

"Pensiya" dasturiy majmui pensiya va nafaqalarni tayinlash, ularning hajmini hisoblash, pensiya hamda nafaqalarni qonunchilikka asosan qayta hisob-kitob qilish va hisobga olish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan. Mazkur tizim jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlarida pensionerlarni ro'yxatga olish, ular haqidagi axborotni saqlash, qayta ishlash va berish, qayta ishlanayotgan axborotning tezkorligi va ishonchliligini oshirish uchun pensionerlar to'g'risida markazlashtirilgan yagona ma'lumotlar bazasini yaratishga ko'maklashadi. Bundan tashqari, dasturiy mahsulot to'lov hujjatlarini (pensiya va nafaqalar to'lash uchun qaydnomalar) shakllantirish, elektron to'lov hujjatlarini to'lovlar uchun mas'ul tegishli tashkilotlarga jo'natish imkonini beradi. "Pensiya" dasturiy majmuidan foydalanish hisobdorlik shakllarini jamg'arma bo'linmalari darajasida olish, fuqarolar pensiya ta'minoti tizimining faoliyat ko'rsatkichlarini sifat jihatidan yaxshilash, pensiya va nafaqalarni turlari bo'yicha moliyalashtirishni hisobga olish hamda monitoring qilishga yordam beradi. Bugungi kunda dasturiy majmui O'zbekistonning barcha hududlarida ishga tushirildi. Ayni paytda barcha pensionerlar va nafaqa oluvchilar haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni shakllantirilgan yagona elektron axborot bazasini o'z ichiga olgan, pensiyalarni tayinlash hamda to'lash joriy etilgan dasturiy majmua orqali amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, ushbu dastur yordamida xodimlar faoliyatidagi xatolarni tez aniqlash, pensiyalarni tayinlash va to'lashda yomon niyatli odamlar xatti-harakatining oldini olish mumkin. Bir vaqtning o'zida, dasturda davlat pensiya

va nafaqalarini tayinlash, qayta hisob-kitob qilish va to'lash bo'yicha daromadlar hamda xarajatlarning kunlik balansini tuzish, jamg'arma mablag'larining sarflanishini barcha joylarda tezkor qayd etish, markazlashtirilgan ma'muriy nazoratni amalga oshirish imkoni ham bor.

“Pensiya” dasturiy majmui orqali pensionerlarga interfaol xizmatlarni ko'rsatish kengaytirildi. Xususan, ular hisoblangan pensiya hajmi haqidagi ko'chirmani elektron pochta, mobil telefonda qisqa xabar orqali olishlari mumkin. Bundan tashqari, mobil telefonga pensiyalar oshgani haqidagi ma'lumotlar ham kelib tushadi.

Xullas, O'zbekistonda pensiya tizimidagi islohotlar fuqarolarga munosib turmush sharoitlarini vujudga keltirmoqda hamda ularning hayoti farovonligini ta'minlamoqda.

3. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimining huquqiy-me'yoriy asoslari

1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasi o'n ikkinchi chaqirig'ida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasida: “Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega. Pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas”¹¹, deb ko'rsatilgan.

“Keksalarni e'zozlash yili” Davlat dasturiga muvofiq hamda 100 yoshga to'lgan va undan oshgan shaxslarga munosib e'tibor qaratish, shuningdek, pensionerlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylarini manzilli ijtimoiy himoya qilish va moddiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish maqsadida 2015 yil 14 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Keksalarni ijtimoiy himoya qilish va moddiy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-4715-son Farmoniga ko'ra yoshi 100 ga to'lgan va undan oshgan fuqarolar pensiyasiga 2015 yilning 1 mayidan boshlab, har oyda eng kam ish haqining 100 foizi miqdorida qo'shimcha to'lov to'lash belgilandi. Bunda 100 yoshga to'lgan va undan oshgan fuqarolar pensiyasiga har oyda to'lanadigan qo'shimcha to'lov O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Yoshi 75 ga to'lgan va undan oshgan fuqarolardan ularga tayinlangan pensiya va nafaqalarning hisoblanishi, shuningdek, qonunchilikda ko'zda tutilgan imtiyozlarning qo'llanilishi to'g'riligini tekshirish natijalariga ko'ra aniqlangan ortiqcha to'langan pensiya va nafaqalar miqdori 2015 yil davomida hisobdan chiqarildi. Shuningdek, uy-joy-kommunal xizmatlar haqini to'lash bo'yicha har

---

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1992 yil 8 dekabr. 39-modda.

oyda kompensatsiya pul to'lovlari beriladigan shaxslarning imtiyozli toifalari ro'yxati aniqlandi.

9-may umumxalq bayrami – Xotira va qadrlash kuni o'tkazilishi, shuningdek, 1941-1945-yillardagi Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan G'alabaning 69-yilligi nishonlanishi munosabati bilan hamda urush qatnashchilari va nogironlarini moddiy rag'batlantirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 18 apreldagi "Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag'batlantirish to'g'risida"gi PF-4616-sonli Farmoniga binoan Ikkinchi jahon urushi qatnashchilari va nogironlariga 600000 so'm miqdorida bir martalik pul mukofoti belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrdagi "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 252-sonli Qarori asosida "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida"gi, "Pensiyani hisoblash uchun qabul qilinadigan ish haqining yakka tartibdagi koeffitsientlarini qo'llagan holda qayta hisoblab chiqish tartibi to'g'risida"gi Nizomlar tasdiqlandi va 2011 yil 1 oktyabrdan boshlab amalga kiritildi. Unda fuqarolarga pensiya tayinlash uchun zarur bo'lgan hujjatlarni taqdim etish, ish stajini hisoblab chiqish va tasdiqlash, pensiyani hisoblash, tayinlash, qayta hisoblab chiqish, to'lash, pensiyalarni bir turidan boshqa turiga o'tkazish, nafaqaga oid hujjatlar yig'ma jildini hisobga olish va saqlash tartibi belgilangan. Demak, yangi tartibga asosan tijorat banki orqali pensiya oladigan kishi har 6 oyda Pensiya jamg'armasi bo'limiga kelish yo'li bilan o'zining pensiya summasini olish huquqini tasdiqlashi zarur. Agarda pensioner huquqlarini yuqorida aytilgani kabi tasdiqlamasa, nafaqani to'lash fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi vakillari va qo'shnilar ishtirokida Pensiya jamg'armasi bo'limi xodimlari tomonidan tuzilgan dalolatnoma asosida to'xtatib turiladi. Dalolatnomada pensiyani to'lashga va uning miqdori asoslanganligiga ta'sir etuvchi holat ko'rsatiladi. Shuningdek, qarorda pensiyani ishonchnomalar orqali oluvchilar uchun ham ko'rsatma bor. Ya'ni, ishonchnoma bergan shaxs Pensiya jamg'armasi bo'limiga bir yilda kamida bir marta kelib, tayinlangan pensiyaga bo'lgan o'z huquqini tasdiqlashi kerakligi ko'rsatilgan. Ishonchli vakil esa pensiya to'lashga ta'sir etishi mumkin bo'lgan, o'ziga ma'lum barcha holatlar to'g'risida jamg'arma bo'limiga xabar berishi shart. Ishonchnoma pochtaning tegishli tarkibiy bo'linmasida saqlanishi va ushbu bo'linmaning asosiy muhri va rahbarning imzosi bilan tasdiqlangach, o'n kun muddat ichida Pensiya jamg'armasi bo'limiga yuborilishi zarur.

Pensiya ta'minoti uchun zarur bo'ladigan hujjatlar xususida ham qo'shimchalar bor, jumladan, hujjatlar bilan ishlashda asosan pensiya ta'minotini tashkillashtirishda ishtirok etayotgan tomonlarning mas'uliyati va javobgarligiga ko'proq e'tibor qaratilgan. Jumladan, pensiya olish huquqini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan, taqdim etilgan hujjatlarning (ish staji, amaldagi ish haqi va shu kabi) ishonchliligi va asoslanganligi uchun ushbu hujjatlarni bergan tashkilotning mansabdor shaxsi hamda pensioner qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javob berishi keltirib o'tilgan. Shu bilan birga,

ishonchsiz ma'lumotlar, nafaqaga bo'lgan huquqlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan hujjatlardagi ma'lumotlarga mos kelmaydigan holatlar aniqlanganda, ish beruvchi yoki arxiv tomonidan berilgan yuqorida keltirilgan hujjatlar soxtalashtirilganda davlatga etkazilgan zarar summasini undirish uchun javobgarlik mansabdor shaxslarga yuklatiladi. Pensioner tomonidan sodir etilgan suiste'molliklar (ataylab noto'g'ri ma'lumotlar bilan hujjatlar taqdim etish, boquvchisini yo'qotganlik nafaqasi tayinlangan oila a'zolari tarkibidagi o'zgarishlar to'g'risida ma'lumotlar taqdim etmaslik) natijasida pensiyalar summasi ortiqcha to'langan taqdirda, davlatga etkazilgan zararni to'lash majburiyati pensionerga yuklatiladi. Xullas, ushbu qarorning qabul qilinishi nafaqat pensiya ta'minotini tashkil etishda ishtirokchi bo'lgan Pensiya jamg'armasi organlari va tegishli tashkilotlarga, balki nafaqa olish huquqiga ega bo'ladigan barcha fuqarolarga xizmat qilishi tabiiy.

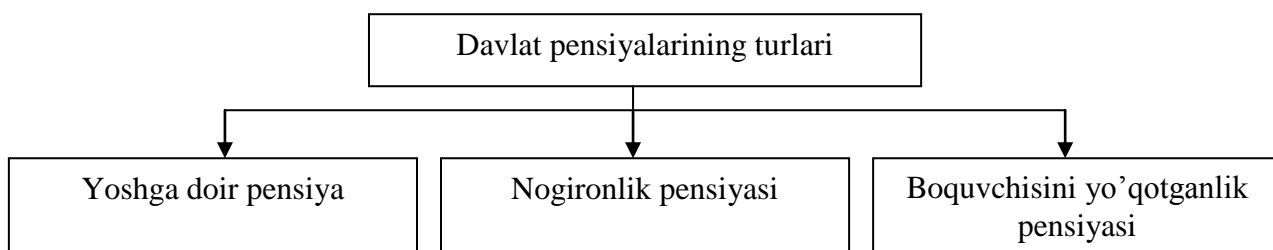
Pensiya ta'minoti tizimini boshqarishni tashkil qilishni takomillashtirish va uning faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-1252-sonli Qaroriga ko'ra 2010 yilning 1 yanvaridan boshlab: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasi; xodimlarning umumiy cheklangan soni 34 nafar, shu jumladan, boshqaruv xodimlari soni 24 nafar bo'lgan byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ijro etuvchi apparatining tuzilmasi; Pensiya jamg'armasi hududiy boshqarmalarining va tuman (shahar) bo'limlarining namunaviy tuzilmalari hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining Kuzatuvchilar kengashi tarkibi tasdiqlandi va amalga kiritildi.

1993 yil 3 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qariganda, mehnat qobiliyatini to'liq yoki qisman yo'qotganda, boquvchisiz qolganda ijtimoiy ta'minlanishdan iborat konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, davlat pensiyalarining yagona tizimini, ularni tayinlash, hisoblab chiqarish, qayta hisoblash va to'lash tartibini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari ushbu qonunda nazarda tutilgan tartibda davlat tomonidan pensiya bilan ta'minlanish huquqiga egadirlar.

Shuni ham ta'kidlash joizki, respublika hududidan tashqarida yashab turgan O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini pensiya bilan ta'minlash O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda pensiya olish huquqiga egadirlar. Ish stajiga ega bo'lmagan fuqarolar va ularning oilalari ushbu qonunga binoan davlat pensiyalari olish huquqiga ega

emaslar. Ularning ijtimoiy ta'minlanish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi¹².

“Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonunga ko'ra davlat pensiyalarining quyidagi turlari mavjud:

5-rasm. Davlat pensiyalarining turlari¹³

“Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek, respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida 2010 yilning 1 yanvaridan boshlab pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, moliyalashtirish, ularning to'lanishini hisobga olish va monitoringini yuritish byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tegishli hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshirilmoqda¹⁴. Bu esa, o'z navbatida, Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha ravishda quyidagi asosiy vazifalar va funksiyalarni yukladi:

– fuqarolarning davlat pensiya ta'minotini tashkil qilish, fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda pensiyalar hamda boshqa to'lovlarning miqdorlari qayta hisoblab chiqilishini ta'minlash;

– pensiyalar hamda boshqa to'lovlarni to'liq hajmda moliyalashtirish va to'lanishini tashkil qilish, ular bo'yicha hisob va hisobotni yuritish;

– pensiyalar tayinlanishi va qayta hisoblab chiqilishini tizimli asosda doimiy tahlil qilish va monitoringini olib borish, fuqarolarning pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan qat'iy maqsadli foydalanilishini ta'minlash;

– mehnat mayibligi yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha tayinlangan pensiyalarni to'lashga mablag'larni da'volar bo'yicha aybdor

¹² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 7 apreldagi 107-son qarori bilan tasdiqlangan “Pensiya tayinlash uchun zarur bo'lgan ish stajiga ega bo'lmagan qariyalarga va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida”gi Nizom.

¹³ O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 3 sentyabrdagi “Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida”gi Qonuni. 2-modda.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrdagi “Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-4161-sonli Farmoni.

yuridik va jismoniy shaxslardan belgilangan tartibda undirib olishni tashkil qilish;

– tibbiy-mehnat ekspertizasi xizmati faoliyatini tashkil etish.

2015 yil 1 yanvardan boshlab “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuniga o’zgartish va qo’shimchalar kiritildi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2014 yil 4 dekabrda “Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo’ljallangan asosiy yo’nalishlari qabul qilinishi munosabati bilan O’zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o’zgartish va qo’shimchalar kiritish to’g’risida” O’zbekiston Respublikasining 379-sonli qonuni qabul qilindi.

“Keksalarni e’zozlash yili”da “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuniga quyidagi o’zgartish va qo’shimchalar kiritildi:

– sudyalari va prokuratura organlari xodimlarining pensiya ta’minoti boshqa qonun hujjatlari bilan belgilanadi;

– O’zbekiston Respublikasi diplomatik vakolatxonalarini va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro Hukumatlararo tashkilotlarning kvota o’rinlariga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning hamda ularning turmush o’rtoqlarining chet elda bo’lgan vaqti ish stajiga qo’shib hisoblanadi;

– dafn marosimi uchun nafaqa miqdori eng kam oylik ish haqining 4 barobari miqdorida to’lanadi;

– hisoblangan, ammo pensioner tomonidan o’z vaqtida olinmagan pensiyalarni o’tgan vaqt uchun to’lash muddatlari 3 yildan 12 oyga qisqartiriladi;

– shuningdek, O’zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi Qonunining 26, 28, 29, 30, 31 va 38-moddalarida belgilangan normalar boshqa qonun hujjatlarida belgilangan normalarga moslashtirildi. Bunda mazkur o’zgartirishlar pensiya miqdorlarining oshishi yoki kamayishini qo’zda tutmagan.

Umuman olganda, O’zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to’g’risida”gi Qonuniga kiritilayotgan o’zgartish va qo’shimchalar fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan.

O’zbekiston Respublikasining 2004 yil 2 dekabrda “Fuqarolarning jamg’arib boriladigan pensiya ta’minoti to’g’risida”gi Qonuni qabul qilindi. Unga ko’ra O’zbekiston Respublikasi fuqarolari, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashovchi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo’lmagan shaxslar jamg’arib boriladigan pensiya ta’minoti olish huquqiga ega.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28 iyundagi “Jamg’arib boriladigan pensiya tizimini takomillashtirish va texnika bilan jihozlash borasidagi qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 110-sonli qarori 3-bandi bilan davlat soliq organlari zimmasiga yuridik shaxslar tomonidan majburiy jamg’arib boriladigan pensiya badallarining to’g’ri va to’liq hisoblanishi hamda fuqarolarning yakka tartibdagi jamg’arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga

o'z vaqtida o'tkazilishi ustidan nazorat o'rnatish, fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga badallar o'z vaqtida va to'liq o'tkazilmaganligi uchun aybdor shaxslarga nisbatan soliqqa oid amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq ta'sir choralari qo'llash vazifalari yuklatildi.

Ish beruvchilarning, shuningdek mehnat faoliyatini mehnat shartnomasi asosida amalga oshiruvchi fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ishtirok etishi, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, majburiydir.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar, yuridik shaxs tashkil etmagan holdagi dehqon xo'jaliklarining a'zolari, shuningdek, boshqa fuqarolar jamg'arib boriladigan pensiya tizimida ixtiyoriylik asosida ishtirok etadilar.

Qonunchilikda jamg'arib boriladigan ixtiyoriy pensiya badallari – shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga ixtiyoriylik asosida kiritiladigan pul mablag'larini, jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari – shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga majburiy tartibda kiritiladigan pul mablag'larini, jamg'arib boriladigan pensiya badallarini kirituvchi (badal kirituvchi) jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlarini oluvchining foydasiga badallar kiritayotgan jismoniy shaxs yoki ish beruvchi yuridik shaxsni; jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti – fuqarolarni shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan davlat pensiyasiga qo'shimcha ravishda pul mablag'lari bilan ta'minlashni, shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'i – fuqaroning Xalq bankidagi egasi yozilgan shaxsiy hisobvarag'i bo'lib, badal kirituvchilarning jamg'arib boriladigan pensiya badallari va shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'idagi mablag'larga hisoblab qo'shilgan foizlar ana shu hisobvaraqa kelib tushadi hamda unda hisobga olishini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yuqorida keltirilgan qarorlarini to'laqonli amalga oshirish maqsadida 2012 yil 12 aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2012-2016 yillarga mo'ljallangan davlat pensiya tizimini barqaror rivojlantirish, qulay ijtimoiy muhitni shakllantirish orqali fuqarolarni davlat tomonidan kafolatlangan pensiyalar bilan ta'minlash shart-sharoitlarini yaxshilash bo'yicha tasdiqlangan chora-tadbirlar kompleks rejasida quyidagilar ko'zda tutilgan: davlat pensiya ta'minoti tizimidagi qonunchilik bazasini va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish; pensiya tizimini takomillashtirish va davlat organlari hamda ularning joylardagi boshqarmalari bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish bo'yicha choralar; Pensiya jamg'armasi daromadlarini mustahkamlash bo'yicha choralar; pensiya va ijtimoiy nafaqa to'lovlarini o'z vaqtida ta'minlash bo'yicha qo'shimcha choralar; Pensiya jamg'armasi tarkibiy bo'linmalarining moddiy-texnik bazasining sifatini va jihozlanganlik darajasini yaxshilash bo'yicha choralar; davlat pensiya tizimidagi kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish.

4. Pensiya ta'minoti tizimini mablag' bilan ta'minlash amaliyoti tahlili

O'zbekiston iqtisodiyoti taraqqiyotini ta'minlash, barqarorlashtirish, modernizatsiya qilish, mamlakatda kuchli ijtimoiy siyosat yuritish kabi vazifalar davlat byudjet¹⁵ga bevosita bog'liqdir. Davlat byudjeti ijtimoiy (ishlab chiqarish) munosabatlarning bir qismini ifoda etib, davlatning ixtiyoriga mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot – milliy daromadning nisbatan kattagina qismini to'plash va uni jamiyat taraqqiyotining turli sohalarini (iqtisodiyot, maorif, sog'liqni saqlash, fan, madaniyat, ijtimoiy ta'minot, boshqaruv, mudofaa va boshqalar) rivojlanishiga yo'naltirish imkonini beradigan muhim taqsimlash vositasidir.

Davlat zimmasiga yuklatilgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni to'liq, o'z muddatlarida hamda ijobiy hal etishi uchun kerakli moliyaviy asos talab etiladi. Ushbu moliyaviy asosning markaziy bo'g'inini davlat byudjeti tashkil etadi. Davlat moliyasini sog'lomlashtirish, uning daromadlari va xarajatlarining mutanosibligini ta'minlash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan byudjet-soliq tizimidagi islohotlarning hozirgi bosqichida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat byudjeti – davlatning muayyan vaqt (odatda, bir yil) uchun mo'ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui. Davlat byudjeti davlat ixtiyoridagi pul fondlarining taqsimlanishini bildirib, u davlat moliyasining bosh bo'g'ini hisoblanadi, davlat byudjeti – davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashtirilgan pul jamg'armasi.

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan moliya yili yakunlari bo'yicha tahliliy maqsadlar uchun hamda byudjet tizimi byudjetlarining (byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari bundan mustasno) barcha tushumlari va xarajatlarini hamda O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'larini, ular o'rtasidagi transfertlarni hisobga olmagan holda hisobga olib borish uchun tuziladi. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga muvofiq¹⁶ O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti tarkibiga quyidagilar kiradi: Davlat byudjeti; davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlari; O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, jami markazlashgan jamg'armalar tarkibida davlat byudjeti daromadlarining salmog'i 2013 yilda 69,4 foizni, 2014 yilda 60,9 foizni, 2015 yil bo'yicha esa 60,5 foizni tashkil

---

¹⁵ Byudjet – (ingl. bydjet – hamyon, mablag') – belgilangan muddat uchun ishlab chiqilgan, me'yorlashtirilgan hamda qonuniy ravishda tasdiqlangan daromadlar va xarajatlarni yig'indisi. Davlat byudjetida, ikki tushunchaning terminologik qo'shilishi mavjud: 1) byudjet – iqtisodiy (moliyaviy) kategoriya sifatida; 2) byudjet – mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi sifatida.

¹⁶ O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 52-I-son; 2014 y., 36-son, 452-modda). 46-modda

etgan. Bu o'z navbatida davlat fiskal siyosatida davlat byudjeti (maqsadli fondlarsiz) markaziy o'ringa ega ekanini tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarda davlat maqsadli jamg'armalarining ham ahamiyati yuqori bo'lmoqda. Bu hol ular daromadlarining shakllanish ko'lamlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Xususan, davlat maqsadli jamg'armalar daromadlari 2012 yilda jamlanma byudjetning 29,7 foizini, 2013 yilda 33,2 foizini, 2014 yilda 33,7 foizini tashkil qilgan bo'lsa, 2015 yilda 35,7 foizni tashkil qilgan.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti daromadlarining asosiy parametrlari¹⁷, foizda

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
1.	Davlat byudjeti daromadlari	57,1	69,4	60,9	60,5
2.	Davlat maqsadli jamg'armalari daromadlari	29,7	33,2	33,7	35,7
3.	O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi daromadlari	13,2	6,3	4,7	3,8
Konsolidatsiyalashgan byudjetning jami daromadlari		100,0	100,0	100,0	100,0

Dastlab ayrim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni aniq manbalar bilan ta'minlash maqsadida davlat byudjeti tarkibidan ma'lum maqsadlarga mo'ljallangan byudjetdan tashqari maqsadli fondlar shakllangan. Masalan, davlat byudjeti tarkibiga kiruvchi "ijtimoiy sug'urta fondi" negizida byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuzilgan. Bu va shu kabi boshqa fondlar davlat byudjetidan ajralib chiqqani bois adabiyotlarda "nobyudjet fondlar" yoki "byudjetdan tashqari fondlar" deb yuritilgan. Shuningdek, yangi Byudjet kodeksining qabul qilinishi va amalga kiritilishigacha bo'lgan oxirgi o'n yilliklar davomida "Byudjet tizimi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 20-moddasi bilan bir qator jamg'armalarning davlat byudjetida konsolidatsiyalanishi (jamlanishi) belgilab berildi va ular byudjet nazariyasi va amaliyotida "davlat maqsadli jamg'armalari" degan umumiy nom oldi.

So'nggi yillarda davlat byudjeti bilan bir qatorda, davlat maqsadli jamg'armalarining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ahamiyati yanada ortib bormoqda. Davlat maqsadli jamg'armalari milliy daromadni taqsimlash mahsulini aholi qatlamlariga etkazishning ishonchli vositasiga aylangan.

¹⁷ 2012-2013 yil ma'lumotlari "O'zbekiston raqamlarda/Uzbekistan v tsifrax" nomli statistik to'plamdan, 2014-2015 yillar ma'lumotlari O'zR Prezidentining 2013 yil 25 dekabrda PQ-2099-sonli qarori va 2014 yil 4 dekabrda PQ-2270-sonli qarori ilovalaridan olingan va muallif tomonidan umumlashtirilgan.

Ana shunday davlat maqsadli jamg'armalaridan biri O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hisoblanadi. Ushbu jamg'arma fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti, ijtimoiy nafaqalar to'lash, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar bo'yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladigan majburiy to'lovlar, badallar, shuningdek, boshqa manbalardan tushadigan mablag'larni jamlaydi.

Ma'lumki, pensiya tizimi oldida uchta muhim maqsadlar turadi: fuqarolarni keksalik davrida kambag'allikdan himoyalash; mehnat faoliyatining tugashi bilan pensiyaga chiqish oldidan to'lanadigan ish haqi miqdoriga mutanosib tarzda belgilangan muayyan miqdordagi kafolatlangan daromadni ta'minlash; bu daromad bilan kelajakda turmush darajasining pasayishidan himoyalash. Ana shu maqsadlarni amalga oshirish, o'z navbatida, moliyaviy resurslarni talab qiladi.

Hozirgi kunda respublika ijtimoiy hayotidagi asosiy moliyaviy institut – byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi iqtisodiyotning tayanch bo'g'inidir. Aholining kam ta'minlangan, iqtisodiy yordamga muhtoj qatlamini ijtimoiy himoya qilishdek mas'uliyatni o'zining asosiy maqsadi qilib olgan bu Jamg'armaning bugungi kundagi ahamiyati yuksakdir.

Pensiya jamg'armasi daromadlari quyidagi manbalar hisobiga shakllantiriladi:

a) majburiy to'lovlar va badallar: belgilangan miqdorlardagi yagona ijtimoiy to'lov tushumlari; alohida yuridik shaxslarning ijtimoiy sug'urta badallari; fuqarolarning sug'urta badallari; jismoniy shaxslar ayrim toifalarining sug'urta badallari; majburiy ajratmalar;

b) boshqa to'lovlar: "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 15-moddasiga muvofiq tayinlangan mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligi oqibatida nogiron bo'lganlarga pensiyalar to'lash xarajatlarini qoplash uchun regressiv talablar (da'volar) bo'yicha ish beruvchilar va fuqarolardan undiriladigan mablag'larning 85 foizi; mazkur qonunining 14-moddasiga muvofiq muddatidan oldin tayinlangan yoshga doir pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash uchun o'tkaziladigan O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari; ushbu qonunining 12-moddasiga muvofiq tayinlangan imtiyozli pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash hisobiga o'tkaziladigan yuridik shaxslar mablag'lari; dehqon xo'jaliklari a'zolarining ixtiyoriy tartibda to'lanadigan sug'urta badallari; hisoblangan jarimalar summasining bir qismi hamda majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun penyalar (qonun hujjatlariga muvofiq davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamg'armasiga hamda Jamg'arma xodimlarini ijtimoiy rivojlantirish va moddiy rag'batlantirish jamg'armasiga undiriladigan summalardan tashqari); yuridik shaxs tugatilganda, qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkati), fermer va dehqon xo'jaligi qayta tashkil etilganda yoki tugatilganda mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda

mayib bo'lgan, kasb kasalligiga chalingan yoki sog'lig'iga boshqacha shikast etkazilgan xodimga etkazilgan zararni qoplash uchun to'lanadigan summalar; qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar, shu jumladan, davlat byudjeti mablag'lari va ixtiyoriy badallar.

Yuqorida nomi keltirilgan Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarining miqdori to'lovchilarga soliq organlari tomonidan etkaziladi va Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan majburiy to'lovlar soliqlar va yig'implarga tenglashtiriladi. Ish haqi fondidan ajratmalar va sug'urta badallari bo'yicha hisobotlar har chorakda soliq inspeksiya topshiriladi.

Majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni o'tkazish Jamg'arma daromadlarining belgilangan tasniflariga muvofiq tushumlarning har bir turi bo'yicha Jamg'armaning banklardagi tegishli hisob raqamlari bo'yicha amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va davlat soliq xizmatining hududiy organlari:

- manbalar turlari bo'yicha Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarning to'g'ri hisoblanishi, to'liqligi va o'z vaqtida to'lanishi nazorat qilinishini;

- manbalar turlari va to'lovchilar bo'yicha Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar hisobi yuritilishini;

- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Jamg'armaga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar to'g'ri hisoblanishini, shuningdek, Jamg'arma bilan o'zaro hisob-kitoblarning holati tekshirilishini;

- qonun hujjatlariga muvofiq majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarni hisoblash tartibi va to'lash muddatlari buzilganligi uchun yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan moliyaviy va ma'muriy javobgarlik choralari qo'llanilishini;

- badallarining shaxslar bo'yicha hisobini amalga oshirish va mehnat daftarchalarini yuritish uchun har chorakda Jamg'armaga yuridik shaxs bo'lmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxslar va dehqon xo'jaliklari a'zolari tomonidan to'langan badallarining miqdorlari to'g'risidagi ma'lumotlar taqdim etilishini ta'minlaydi.

Quyida keltirilgan jadvalda keyingi yillarda ish beruvchilarning mehnat haqi fondiga nisbatan hisoblanadigan va to'lanadigan yagona ijtimoiy to'lovning ijtimoiy jamg'armalar o'rtasida taqsimlanish foizlari ko'rsatilgan (2-jadval). Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yuridik shaxslarning ish haqi fondidan Pensiya jamg'armasiga tushadigan mablag'lar uchun belgilangan stavka 2007-2008 yillarda 23,5 foizni tashkil etdi, 2009 yilda 23,6 foiz, 2010-2015 yillarda esa 24,8 foiz qilib belgilandi. 2015 yilda kichik biznes vakillari – mikrofirmalar va kichik korxonalar, shuningdek, fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash maqsadida ular uchun yagona ijtimoiy to'lovning miqdori ish haqi fondiga nisbatan 15 foiz qilib belgilandi¹⁸.

---

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yi 4 dekabrda PQ-2270-sonli qarorining 25 ilovasi asosida.

2-jadval

2006-2015 yillarda yuridik shaxslarning ish haqi fondidan yagona ijtimoiy to'lov miqdori va uning taqsimlanishi¹⁹

Ko'rsatkichlar	2006 y.	2007 y.	2008 y.	2009 y.	2010-2015 yy.	2015 y. (mikrofirmalar, kichik korxonalar, fermer xo'jaliklari)
Yagona ijtimoiy to'lov stavkasi	25,0	24,0	24,0	24,0	25,0	15,0
Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	24,2	23,5	23,5	23,6	24,8	14,8
Ish bilan ta'minlashga ko'maklashuvchi jamg'arma	0,5	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1
Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1

Quyida keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, (Qarang: 3-jadval) Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida eng katta ulushni yuridik shaxslar ish haqi fondidan ajratmalar tashkil etadi. Ushbu ajratmalar hisobidan fondning 2012 yilda 59,5 foizi, 2013 yilda 51,7 foizi, 2014 yilda 56,1 foizi, 2015 yil bo'yicha esa 50,3 foizi shakllantirilgan. Kattaligi jihatidan keyingi o'rinda mahsulot sotish hajmidan majburiy ajratmalar turadi, ular bo'yicha tushumlar Jamg'arma daromadlarining 2012 yilda 17,4 foizini, 2013 yilda 15,4 foizini, 2014 yilda 14,9 foizini, 2015 yil bo'yicha esa 12,5 foizini tashkil qilgan. Fuqarolarning majburiy badallarining ulushi 13,8-14,9 foizni tashkil etadi. Boshqa daromadlarning Pensiya jamg'armasi daromadlaridagi ulushi uncha katta emas.

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining mablag'lari quyidagi maqsadlarga yo'naltiriladi:

- Jamg'arma bo'limlari tomonidan tayinlanadigan pensiyalarni to'lash;
- bolalikdan nogironlarga, davlat pensiya ta'minoti huquqiga ega bo'lmagan keksa va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalarni to'lash;
- korxonaga tugatilganda, mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mayiblangan, kasb kasalligiga uchragan yoki sog'lig'iga boshqa shikast etkazilgan xodimga zararni qoplash uchun to'lanadigan summalar;
- dafn marosimi uchun nafaqalarni to'lash;
- bola tug'ilganda beriladigan nafaqalarni to'lash;
- 16 yoshgacha bo'lgan nogiron bolaning ota-onalariga qo'shimcha ta'til uchun to'lovlarni to'lash;
- qonun hujjatlariga muvofiq Pensiya jamg'armasidan mablag' bilan

¹⁹ 2006-2015 yillar uchun qabul qilingan "Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va budjet parametrlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari asosida muallif tomonidan umumlashtirildi

ta'minlanadigan boshqa ijtimoiy to'lovlarni to'lash.

3-jadval

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibi va tuzilishi²⁰, mlrd. so'mda

Ko'rsatkichlar	2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil	
	summasi	ulushi	summasi	ulushi	summasi	ulushi	summasi	ulushi
Daromadlar	8065,4	100,0	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0
Yil boshiga qoldiq	280,1	3,5	602,2	8,8	1067,3	8,2	2592,0	15,7
Ish haqi fondidan yagona ijtimoiy to'lovdan tushumlar	4799,2	59,5	5907,4	51,7	7299,5	56,1	8324,2	50,3
Fuqarolarning majburiy badallari	1110,2	13,8	1482,7	14,4	1877,2	14,4	2463,8	14,9
Mahsulot sotish hajmidan majburiy ajratmalar	1401,5	17,4	1591,3	15,4	1933,0	14,9	2063,8	12,5
Boshqa daromadlar	474,4	5,8	718,5	9,7	836,7	6,4	1113,1	6,7

Qariyalar va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar, dafn marosimlari uchun nafaqalar va boshqa to'lovlar ulushi yildan-yilga kamayish tendentsiyasiga ega (2012 yildagi 0,6 foizdan 2014 yildagi 0,2 foizga). Buning asosiy sababi, pensiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan bog'liq bo'lib, avval Pensiya jamg'armasidan to'lanadigan bir qator nafaqa va to'lovlarning davlat byudjetiga o'tkazilishi Pensiya jamg'armasiga pensiyalarni to'lash bilan bog'liq bo'lmagan bosimni birmuncha kamaytirdi.

2016 yilning 1 yanvaridan O'zbekistonda fuqarolarning Moliya vazirligi qoshidagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga o'tkaziladigan majburiy sug'urta badallari stavkasi 7 foizdan 7,5 foizga oshirildi²¹. Bunda yuridik shaxslar uchun yagona ijtimoiy to'lov stavkasi 25 foiz miqdorida saqlab qolindi. Mazkur choralar 2016 yilgi davlat byudjetida ko'rsatilgan bo'lib, Hukumat qarori bilan tasdiqlangan. Korxonalar, muassasa va tashkilotlarning majburiy sug'urta badallari, fuqarolarning majburiy sug'urta badallari va korxonalar, muassasa va tashkilotlar tomonidan realizatsiya qilingan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ning haqiqiy hajmidan ajratiladigan majburiy to'lovlar Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining asosiy daromadi hisoblanadi.

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012, 2013, 2014, 2015 yilgi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va budjet parametrlari to'g'risidagi Qarorlari (PQ-1675, PQ-1887, PQ-2099, PQ-2270) asosida muallif tomonidan umumlashtirildi.

²¹http://www.mp3lar.com/news/zhismonij_shakhs_lar_uchun_pensiya_zham_armasiga_mazhburiy_azhratma_7_5_foizga_oshadi

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarning salomatligiga putur etganligi, zararli mehnat sharoitlarida ma'lum muddat oralig'ida ishlaganligi, muddatidan oldin pensiyaga chiqarib yuborilishi yoki qonunda nazarda tutilgan boshqa holatlar natijasida byujetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan to'lanadigan pensiyalar va nafaqalar tayinlanganda Jamg'armaning bu maqsadlardagi to'lovlari pensiya munosabatlarinig boshqa sub'ektlaridan, xususan, korxonalar va tashkilotlardan, aholi bandligiga ko'maklashish xizmati tashkilotlaridan va boshqa javobgar shaxslardan Pensiya jamg'armasiga qoplab beriladi. Bu borada tushumlarning o'z vaqtida va to'liqliligini ta'minlash maqsadida Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari va davlat soliq xizmati organlari axborot almashinuvi bo'yicha o'zaro hamkorlikni, shu jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshiradilar.

5. Mustaqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimini samarali tashkil etish va takomillashtirish

Yurtboshimiz tomonidan ishlab chiqilgan, besh tamoyilga asoslangan va amaliyotga izchil joriy etilayotgan milliy taraqqiyot modeli mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim omil sanaladi. O'zbekiston tanlagan islohot yo'li ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu modelga asos bo'lgan mashhur besh tamoyildan biri aholini ijtimoiy muhofaza qilishga va kuchli ijtimoiy siyosat olib borishga yo'naltirilgan bo'lib, mamlakatimiz ichki siyosiy barqarorligini ta'minlovchi o'ta muhim shartlar sirasiga kiradi. U aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga iqtisodiy madad berish orqali fuqarolar osoyishtaligini va millatlararo totuvlikni qaror toptirishning, islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning kafolati, pensionerlar va nogironlarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoyalash tizimining asosiy yo'nalishi bo'lib qoldi. Ijtimoiy himoya masalasi – bu faqat davlat va hokimiyat tashkilotlari, ijtimoiy ta'minot va xayriya muassasalarining ishi bo'lib qolmasligi lozim. “Ijtimoiy” degan so'zning ko'pchilikka, jamoatchilikka mansub degan ma'noni ifoda etishini inobatga oladigan bo'lsak, bu o'ta muhim masala jamiyatimizning, barchamizning burchimizga aylanishi darkor²².

Ijtimoiy siyosatning zaruriyati mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida aholi uchun qiyinchiliklarni engillashtirish bilan bog'liq. Bundan tashqari, har qanday jamiyatda shunday shaxslar toifasi doimo mavjudki, ular ob'ektiv sabablarga ko'ra (pensiya yoshi, sog'lig'i, ishsizlik darajasi), ishlab chiqarishda ishtirok eta olishmaydi. Shu bois ularni ijtimoiy jihatdan himoyalashni davlat o'z zimmasiga oladi, mamlakatda yaratilgan YaIMning bir qismi ular foydasiga qayta taqsimlanadi. Yanada tushunarliroq qilib aytganda, aholini ijtimoiy muhofaza qilish davlatniig aholiga normal hayot faoliyati uchun beradigan shart-sharoitlarini ta'minlaydigan bevosita maqsadli kafolatlar tizimidir.

---

²² <http://uza.uz>.

Davlat xalq farovonligini ta'minlashni, barqaror va muttasil oshirishni, aholini ijtimoiy himoyalashni ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi. Islohotlar faqat inson manfaatlarini ko'zlab va uning turmush farovonligini yaxshilash maqsadida olib boriladi.

Hozir respublikamizda ijtimoiy himoyani moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar joriy qilinmoqda. Ijtimoiy himoyaning siyosiy vazifasi bo'yicha jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni muhofazalash bo'yicha Konstitutsiya va qonunlarda kafolatlab qo'yilgan ijtimoiy va huquqiy normalarni ta'minlash maqsadida ijtimoiy muhofaza institutlari va mexanizmlari barpo etilishi hamda qo'llab-quvvatlanishi kerak. Ijtimoiy himoyaning vazifasi pensiya ta'minotini amalga oshirish, mehnat jarayonida insonning salomatligi va mehnat qobiliyatini muhofazalash imkonini beradigan turkum tashkiliy-texnikaviy, tibbiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.

Mamlakatimiz aholisi yil sayin ko'payib bormoqda. Bu fuqarolarimizning munosib turmush darajasini ta'minlash va pensiya ta'minoti borasida ham muayyan mas'uliyatni keltirib chiqaradi. Ulardan asosiysi farovon hayot kechirish uchun etarli daromadga ega bo'lishdir. Prezidentimiz I.A.Karimov respublikamizda aholini ijtimoiy himoyalash vazifalarini bajarishning ahamiyati to'g'risida to'xtalarkan, shunday degan edi: "O'zbekistonda mustaqillikning birinchi kunlaridan boshlab jamiyatning ijtimoiy tabaqalashuv darajasini kamaytirishga alohida e'tibor berilayotgani, sodda qilib aytganda, o'ta boylar ham, o'ta kambag'allar ham bo'lmasin, degan tamoyilga amal qilib kelinayotgani sizlarga yaxshi ma'lum, albatta. Yurtimizdagi 10 foiz ta'minlangan va 10 foiz etarlicha ta'minlanmagan aholi daromadlari o'rtasidagi farq, ya'ni "detsil koeffitsenti" deb nom olgan ko'rsatkich barqaror pasayish tendentsiyasiga ega bo'lib, bu raqam 2010 yildagi 8,5 foiz o'rniga 2015 yilda 7,7 foizni tashkil etdi. Daromadlar o'rtasidagi farqni ifoda etadigan yana bir xalqaro ko'rsatkich – Jini indeksi mamlakatimizda 2010 yildagi 0,390 o'rniga 2015 yilda 0,280 ni tashkil etdi va bu natija dunyoning ko'plab iqtisodiy rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlariga qaraganda ancha pastdir. 2015 yilda iqtisodiyotimizni yuqori sur'atlar bilan barqaror rivojlantirishga erishganimiz aholi daromadlarini yanada ko'paytirish, odamlarimizning hayot darajasi va sifatini oshirish uchun mustahkam asos yaratdi. Byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar 21,9 foizga, aholi jon boshiga jami real daromadlar esa 9,6 foizga oshdi"²³.

Fuqarolarning ijtimoiy himoyasi Konstitutsiyamizda belgilab qo'yilgan eng muhim huquq – pensiya ta'minoti huquqi bilan chambarchas bog'liqdir. "Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga ularning o'zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi". Mehnatda mayiblanganlik yoki kasb kasalligiga chalinganlik oqibatida vafot etgan boquvchining oilasiga, shuningdek, marhum pensionerning oilasiga pensiya boquvchining ish stajidan qat'i nazar tayinlanadi.

---

²³ <http://uza.uz>.

Bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borish bilan birga, ijtimoiy himoyalash va kafolatlashning kuchli, tizimli va ta'sirchan mexanizmini yaratish va ijtimoiy barqarorlikka erishish maqsadida, Yurtboshimiz 2009 yil 30 dekabrda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4161-sonli Farmonga imzo chekdi. Shunga ko'ra, pensiya va nafaqalarni tayinlash, to'lovini monitoring qilish, hisobini yuritish Moliya vazirligi huzurida yangidan tashkil etilgan Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshirila boshlandi.

Respublikamizda aholi turmush darajasini oshirish, ijtimoiy himoyalash tizimini joriy qilish, pensiya ta'minoti tizimining umumiy asoslari ishlab chiqilganiga qaramay, pensiya ta'minoti sohasini rivojlantirishda hali hal qilinishi zarur bo'lgan muammolar ham ko'p. Davlat pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish, pensionerlarning moddiy farovonligini oshirish va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash uchun 1993 yili qabul qilingan "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunga bir qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Yangi qonun O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 100-moddasi (Mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilish, bunda qonunchilikka muvofiq yoshga doir davlat pensiyasini olish huquqi mavjud bo'lganda" so'zlari) bilan to'ldirildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatimizda hayotga izchil joriy etilayotgan hamda alohida tayyorgarlik talab qiladigan zamonaviy axborot va ishlab chiqarish texnologiyalariga xodimlarning ko'nikma va tayyorgarligini oshirish, pensiya oluvchilarning jismoniy imkoniyatiga mehnat vazifalari mos kelishini ta'minlash va ular uchun mehnat faoliyatining maqbul sharoitlarini yaratishdan iboratdir. Bunda pensiya yoshiga etgan xodimlar mehnat qilishi uchun maqbul sharoitlarni yaratishga, zarur hollarda ularni engilroq vazifalarga o'tkazishga, shuningdek, mehnatga oid munosabatlarni boshqarishni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarda ijtimoiy mo'ljalning universalligi tamoyillarini bosqichma-bosqich amalga oshirish, fuqarolar pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'tgan yillardagi ish haqlarini pensiya tayinlanadigan kundagi ish haqi darajasiga keltirish uchun Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilab beriladigan tartibga asosan qayta hisoblash lozimligi nazarda tutilgan.

Pensiya ta'minoti qonunchiligiga kiritilgan mazkur o'zgartirishlar fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti masalalarini hamda mehnatga oid munosabatlarni tartibga soluvchi amaldagi qonunchilikni yanada takomillashtirish, uning ilg'or xorijiy tajriba va bozor iqtisodiyoti tamoyillariga mosligini ta'minlash, pirovardida pensiya ta'minotida ijtimoiy adolat tamoyillarini kuchaytirish, yuqori ish haqi olib ishlagan fuqarolarga mutanosib miqdorda pensiyalar tayinlash imkonlarini beradi va pensiyalar miqdorini ustuvor tarzda oshirishga xizmat qiladi.

Barcha mamlakatlarda pensiya sohasida pensiya yoshini uzaytirish, pensiyani hisoblash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar dolzarb hisoblanadi. O'zbekistonda ham yaqin istiqbolda pensiya tizimi islohotlari

izchilligini ta'minlash, bunda bevosita rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribasidan keng foydalanish ko'zlangan maqsadlarga erishish imkonini beradi.

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotida davlatning etakchilik roli katta ahamiyatga ega, ya'ni iqtisodiyotni erkin tadbirkorlik bilan davlat tomonidan boshqarish "birlashib ketgan". Davlatning asosiy boshqarish dastagi soliq va moliya siyosati orqali tadbirkorlikka ta'sir etish hisoblanadi.

Ijtimoiy sug'urta badallari aksariyat davlatlarda majburiy xarakterga ega bo'lib, ham yollanma mehnatkashlardan, ham tadbirkorlik sub'ektlaridan undiriladi. Ayrim mamlakatlarda ba'zi kasb egalari (advokat, shifokor, me'mor, artist va boshqalar) tomonidan ham badallar belgilangan.

Umuman, dunyo amaliyotida tashkiliy-huquqiy jihatdan ikki xil ko'rinishdagi pensiya tizimi amal qiladi:

1. Davlat pensiya tizimi.
2. Nodavlat pensiya tizimi.

Shundan kelib chiqqan holda rivojlangan davlatlar pensiya tizimi tajribasining O'zbekistonda qo'llash mumkin bo'lgan jihatlarini asoslash maqsadida qator mamlakatlar tajribasini tadqiq qilamiz.

Chexiyada davlat va xususiy pensiya tizimi amal qiladi. Aholisi tez sur'atlar bilan keksayayotgan bu mamlakatda umr ko'rish davomiyligi 2005 yildan hozirga qadar erkaklar uchun 7,1 yilga (72,6 yoshdan 79,7 yoshga), ayollar uchun 5,1 yilga (79 yoshdan 84,1 yoshga) ortgan. Demografik bog'liqlik darajasi (umumiy aholiga nisbatan 65 yoshdan oshganlar soni) 2010 yildagi 17,9 foizdan 2020 yilda 20,2, 2030 yilda 22,9, 2040 yilda 25,3, 2050 yilda 30,9, 2060 yilda 33,4 foizgacha ortishi prognoz qilinmoqda. 2060 yilga borib, aholining 65 yoshdan yuqori qismi soni 1,6 mln. kishidan 3,2 mln. kishigacha, 75 yoshdan yuqori qismi soni 0,7 mln.dan 2,0 mln. kishigacha, 85 yoshdan yuqori qismi esa 0,2 mln.kishidan 0,7 mln. kishiga ortishi kutilmoqda.

Chexiya davlatida hozirga paytda bir nafar pensionerga mehnatga layoqatli 1,8 shaxs to'g'ri keladi, 2050 yilda bu ko'rsatkich 1,2 bo'lishi taxmin qilinmoqda. Chexiyada davlat pensiya tizimi mablag'lari ish haqidan to'langan sug'urta to'lovlaridan kelib chiqib, ish beruvchi tomonidan to'langan sug'urta to'lovlari va yakka tartibdagi tadbirkorlar to'lovchi to'lovlar hisobiga shakllantiriladi. Mamlakatda xususiy pensiya fondlarining faoliyati Moliya vazirligi tomonidan nazorat qilinishidan maqsad turli xil ko'rinishdagi risklardan saqlanishdir. Fuqarolar xususiy pensiya jamg'armasidagi pullarini 60 yoshdan keyin olish huquqiga ega. Chexiya pensiya ta'minotining 90 foizidan ortig'i davlat ulushiga, qolgani xususiy pensiya fondlari hissasiga to'g'ri keladi. Davlat va xususiy pensiya ta'minoti uzviy bog'langan. Xususiy fondlarga o'tkaziladigan summaning limiti 3 foiz qilib belgilangan. Xususiy pensiya fondiga kirish ixtiyoriy, lekin kirgandan keyin pensiya yoshiga etgunga qadar majburiy to'lov amalga oshiriladi. Fuqarolar biror xususiy pensiya fondidan boshqa fondga o'tishi har besh yilda bir marta amalga oshirilishi mumkin. Chexiya pensiya tizimida islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish tamoyilidan foydalaniladi. Pensiya yoshining o'zgarishi birdaniga emas, ijtimoiy adolatlilikni ta'minlash maqsadida aholiga sezilarli ta'sir etmaydigan tartibda

amalga oshirilmoqda, jumladan, pensiyaga chiqish yoshi 2 oyga oshirib borilmoqda²⁴.

AQShda federal soliqlar orasida ijtimoiy sug'uyptaga solinadigan soliq mavjud. Ijtimoiy sug'urtalashga ajratmalar federal byudjet daromadlarining miqdor jihatidan ikkinchi moddasi bo'lib, federal byudjetga keladigan soliq tushumlarining 34,1 foizini tashkil etadi. Ish beruvchi va xodimlar badallarni har bir xodimga bir xil hisoblab chiqariladigan stavka bo'yicha to'laydilar. Ijtimoiy ta'minotga ajratmalar ko'rinishidagi stavka 6,2 foiz miqdorida (soliqning eng yuqori miqdori – 76200 dollar), tekin tibbiy yordamga esa 1,45 foiz miqdorida belgilangan.

Yollanma xodim va ish beruvchilar uchun umumiy kombinatsiyali (aralash) stavka 15,3 foizni tashkil etadi. Bundan tashqari, ish beruvchilardan ish haqi fondining 6,2 foizi miqdorida ishsizlik nafaqasiga ajratmalar undiriladi (soliqning eng yuqori miqdori – 434 dollar).

Rossiya Federatsiyasida tushumlar mamlakatning byudjet tizimiga emas, balki davlatning byudjetdan tashqari tegishli ijtimoiy fondlariga kiritib qo'yiladigan yagona ijtimoiy soliq tizimida alohida o'rin tutadi. Yagona ijtimoiy soliq sub'ektlari turli toifalari daromadlari, tovar (ish va xizmat)lar qiymatining summalaridan quyidagicha hisoblab chiqariladi: 17,6 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 2,0 dan 10 foizgacha) dan 36,6 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 2,0dan 20 foizgacha)ga kadar, shu jumladan, Rossiya Federatsiyasi nafaqa fondiga 14 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 2 dan 8 foizgacha); Rossiya Federatsiyasi Ijtimoiy sug'urta fondiga 2,9 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 1,1 dan, 2 foizgacha)dan 4,0 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 1,1 dan 2,2%gacha)ga qadar; federal tibbiy sug'urta fondiga 0,1 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 0,1 foiz)dan 0,2 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 0,1%)gacha; xududiy tibbiy sug'urta fondiga 2,5 foiz (plyus belgilangan minimumdan tashqari 0,9 dan 1,9 foizgacha) miqdorida.

Soliqqa tortiladigan daromaddan chegirmalar, standart chegirmalar 300–3000 rublgacha, ijtimoiy chegirmalar – 38000 rubl har bir o'qiyotgan va davolanayotgan farzand uchun, mulkiy chegirmalar – 125000–1000000 rublgacha, kasbiy chegirmalar 20–40 % gacha.

Germaniya pensiya tizimi Avstriya, Italiya, Frantsiya va G'arbiy Evropadagi boshqa ko'plab davlatlarda amal qiladi, “uch pog'onali tizim” sifatida xarakterlanadi:

1. Birinchi pog'ona – majburiy pensiya sug'urtasi. Mazkur pog'ona o'z navbatida 4 ga ajratiladi: ishchi va xizmatchilar hamda aholining ayrim toifalari (san'at ustalari va yozuvchilar, hunarmandlar, uyda xizmat qiluvchilar va b.)ning pensiya sug'urtasi; davlat xizmatchilari pensiya ta'minoti; fermerlar va ularning oila a'zolari uchun yoshga doir yordamlar; professional guruhlar (vrachlar, farmatsevtlar, veterinarlar, arxitektorlar, advokatlar, notariuslar va h.k.) bo'yicha pensiya ta'minoti.

---

²⁴ www.opac.skunb.ru – Пенсионная реформа в Чехии: цели и риски.

Germaniyada davlat pensiyasi taqsimot xarakteriga ega, u fuqarolarning ish haqi va ish stajiga bog'liq. Germaniyaning alohida xususiyatli jihati shundaki, ish beruvchi va ishchi davlat pensiya fondiga bir xil foizda mablag' o'tkazadi. Bugungi kunda bu 19,4 foizni tashkil etadi²⁵.

2. Ikkinchi pog'ona – "korxonadan pensiya". Ko'pchilik korxonalar sobiq xodimlariga qonun bilan belgilanuvchi pensiya sug'urtasiga qo'shimcha ravishda pensiya to'laydi. Keksalikdan himoyaning mazkur shakli ixtiyoriy hisoblanadi, ya'ni korxonalar sobiq xodimiga qo'shimcha pensiya tayinlash va to'lashni o'zi mustaqil hal etadi.

3. Uchinchi pog'ona – xususiy usul orqali o'z keksaligi yuzasidan g'amxo'rlik. Mazkur pog'ona xususiy kapitalni shakllantirishning barcha turlarini (ko'chmas mulk sotib olish, qimmatli qog'ozlar fondini tashkil etish, uzoq muddatli jamg'arma shartnomalarini imzolash va b.) qamrab oladi. Izlanishlar, tadqiqotlar va kuzatishlardan kelib chiqib aytsak, ko'pchilik mamlakatlarda pensiya jamg'armasiga ham ish beruvchi, ham yollanma ishchilar majburiy pensiya badalini to'laydilar. Shunday mamlakatlar ham mavjudki, ularda ish beruvchilarga nisbatan yollanma ishchilarning pensiya badali yuqori hisoblanadi. Ko'pchilik mamlakatlarda ish beruvchilarning pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar miqdori yuqori. Har ikkala holatda ham pensiya jamg'armasi o'z daromadlari bilan xarajatlarini qoplay, olmasligi sababli pensiya ta'minoti tizimida davlat ishtiroki kuzatiladi. Tahlillar dalolat beradiki, barcha mamlakatlarda aholini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha tashkil qilingan maqsadli jamg'armalarga to'lovlar soliqlarga tenglashtirilgan va davlat tomonidan doimiy nazorat qilib boriladi. Ularning ba'zilar to'liq davlat maqsadli jamg'armalari tomonidan, ayrimlari korxonalar va tashkilotlar o'z ishchi va xizmatchilarining ijtimoiy himoyasiga ko'proq mablag' ajratishi bilan farqlanadi.

Fikrimizcha, O'zbekistonda istiqbolda pensiya tizimi mablag'lari barqarorligini ta'minlashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

– pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlarni hisoblashda soliq solinadigan bazaning eng yuqori miqdorini belgilash va mazkur bazadan yuqori daromadga jismoniy shaxslar uchun regressiv stavkalarni joriy etish;

– pensiya tizimidagi islohotlarda bosqichma-bosqich amalga oshirish tamoyiliga qat'iy rioya etish.

Pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish sohasidagi asosiy vazifa Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan badallar va pensiya to'lovlari miqdori o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rnatishdir. Bu ishchilarning badallar to'lashdan manfaatdrligini oshirish, byudjetga og'irlikni kamaytirish maqsadida davlat tizimi miqdorini qisqartirish, ishchilar va ish beruvchilar to'laydigan badal stavkasini pasaytirish va kelajakda jamg'arish tizimini amalga oshirishga zamin tayyorlash uchun zarurdir. Bunday holatga birdamlik taqsimlash darajasini shartli-jamg'arish chizmasiga aylantirish yoki ish haqiga bog'langan, belgilangan to'lovli chizmani o'zgartirish va qisqartirish orqali erishiladi.

---

²⁵ www.bundesfinance.org sayti ma'lumotlari.

Mamlakatlarning ko'p darajali pensiya tizimiga o'tishiga muvofiq, xususiyl pensiya jamg'armalarini boshqarishning huquqiy asoslarini ishlab chiqish, hisob-kitlolarni olib borish, badallarni yig'ish, hususan, pensiya jamg'armalari faoliyati ustidan nazorat yuritish va tartibga solish bo'yicha institutsional salohiyatni shakllantirish kabi muammolarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pensiya taminoti tizimini boshqarishni tashkil qilishni takomillashtirish va uning faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida Prezidentimizning 2009 yil 30 dekabrdaagi "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridaagi byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasining tashkiliyl tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1252-sonli Qarori qabul qilindi. Qaror nizomiga muvofiq, Pensiya jamg'armasining daromadlari manbalari va xarajat yo'nalishlari belgilandi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, pensiya tizimi samarali amal qilishi uchun pensionerlar va ishlayotgan fuqarolar o'rtasida ma'lum darajada muvozanat bo'lishi lozim. Biroq, demografik prognozlar respublikada aholining keksayish jarayoni nisbatan tezlashishini va bu muvozanat o'zgarishini, ya'ni keksalarning iqtisodiy faol aholiga to'g'ri keladigan demografik yuki ortib borishini ko'rsatmoqda. Bu holat iqtisodiy faol aholidan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlari bozor nuqtai nazaridan kamayishini, ya'ni ishlayotganlarning badallari pensiyalarni to'lash uchun ham etmasligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida hozirdan Pensiya jamg'armasining moliyaviyl holatini yaxshilashni talab etadi.

O'zbekistonda Pensiya jamg'armasi moliyaviyl holatini yaxshilashning qator imkoniyatlari mavjud. Ulardan biri Pensiya jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanishdar. Respublika Pensiya jamg'armasi mablag'larining 87,5 foizini haqiqiy pensiya to'lovlari, qolgan 23,5 foizini moliyalash bilan qoplanmaydigan qo'shimcha xarajatlar (pensiya ustamalar, ijtimoiyl nafaqalar, harbiyl xizmatchilarga pensiya to'lovlari) tashkil etgan. Moliyalash bilan qoplanmaydigan qo'shimcha xarajatlar davlat byudjetining boshqa manbalaridan moliyalashtirilsa, birinchidan, Pensiya jamg'armasi mablag'larining maqsadlilik oshadi, ikkinchidan, uning moliyaviyl ahvoli yaxshilanadi.

Respublikada Pensiya jamg'armasi moliyaviyl holatini yaxshilash yo'llaridan biri imtiyozli pensiya tayinlanishini kamaytirish. Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda respublikamizda yoshga doir pensiya oluvchilar o'rtasida imtiyozli asosda pensiyaga chiquvchilarning hissasi ortib bormoqda. Iqtisodiy islohotlarning chuqurlashishi sharoitida O'zbekistonning ijtimoiyl-iqtisodiy va demografik rivojlanishida kuzatilayotgan quyidagi xususiyatlar imtiyozli asosda tayinlanadigan pensiyadan butunlay voz kechishga imkon beradi. Jumladan, ishlab chiqarishga zamonaviyl texnika va texnologiyalarning kiritilishiga katta e'tibor qaratilayotganligi sababli, iqtisodiyotning aksariyat tarmoqlaridagi mehnat sharoiti avvalgidek zararli va og'ir hisoblanmaydi.

Yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlar respublikada imtiyozli pensiyadan butunlay voz kechishga imkon beradi. Bu esa, pensiyaga chiqish o'rtacha yoshini pensiya tizimi islohotidagi ilk bosqichlarda erkaklar uchun 1,5 yilga,

ayollar uchun 2 yilga ko'tarish imkonini beradi. Evropa Ittifoqining (EI) ko'pgina mamlakatlarida pensiya yoshi qilib, erkaklarga ham, ayollarga ham 65 yosh belgilangan. Pensiyaga chiqish uchun eng katta yosh Daniyada – erkaklar va ayollar uchun 67 yosh. MDHga kiruvchi aksariyat mamlakatlar pensiyaga chiqish yoshini qonun yo'li bilan ko'tardi. Jumladan, Ozarbayjon, Moldova va Turkmanistonda pensiyaga chiqish yoshi erkaklar uchun – 62 yoshga, ayollar uchun – 60 yoshga, Armanistonda erkaklar uchun – 63 yoshga, ayollar uchun – 60 yoshga, Qozog'istonda erkaklar uchun – 63 yoshga, ayollar uchun – 58 yoshga ko'tarilgan. O'zbekistonda islohotning keyingi bosqichlarida ayollar va erkaklar pensiya yoshini bir xil qilish lozim – ayollarning umr uzunligi ko'prok va tabiiyki, erkaklar milliy daromad yaratilishida ayollarga nisbatan faol harakat olib boradi. Yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida O'zbekiston aholisining jinsiy tarkibida bevosita ayollarga xos ijtimoiy-demografik xususiyatlar sodir bo'lmoqda. Jumladan: ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan ayollar salmog'i ortib bormoqda; ayollarga erkaklarga nisbatan tug'ilganda kutilayotgan hayot davomiyligining yuqoriligi saqlanmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, pensiya ta'minotini takomillashtirish bo'yicha kontseptsiya ishlab chiqish va unda pensiya tizimida amalga oshiriladigan asosiy ustuvor yo'nalishlarni belgilab olish zarur. Bunda mamlakatning demografik o'zgarishlari, aholi daromadlarining o'sishi, pensiya jarayonida ishtirok etuvchilarning huquqiy ongini oshirish kabi vazifalarni o'z ichiga qamrab olishi lozim bo'ladi. Pensiyaga chiqish yoshini oshirish va vaqti pensiyaga chiqish shartlarini keskinlashtirish yoki kechroq chiqish holatini qo'llab-quvvatlash, badal va to'lovlar holatlarini ko'rib chiqish va h.k.

Ish o'rinlarini ko'paytirish bilan birga aholini ixtiyoriy jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga jalb qilish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 noyabrdagi 1438-sonli "2011-2015 yillarda respublika moliya bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi qarorida Bazel qo'mitasi tomonidan belgilangan xalqaro standartlar talablariga muvofiq, tijorat banklarini yanada kapitallashtirish, ushbu sohaga xususiy kapitalni jalb etish, resurs bazasini ko'paytirish, aktivlar sifatini yaxshilash, bank ishini takomillashtirish hisobiga banklarning moliyaviy barqarorligi va likvidligini oshirish hamda omonatchilar uchun kafolatlarni kuchaytirish va bank tizimiga aholi xamda xorijiy investorlarning ishonchini yanada mustahkamlash yo'li bilan aholi hamda xo'jalik sub'ektlarining bo'sh pul mablag'larini bank aylanmasiga keng jalb etish bo'yicha tizimli chora tadbirlarni amalga oshirish belgilandi. Yuqorida aytilgan Prezident qarorini ijro etish maqsadida Xalq bankining boshqaruv qarori bilan ixtiyoriy jamg'arib boriladigan pensiya badallariga yillik 24 foiz daromad berilishi belgilandi.

Jamg'arib boriladigan pensiya mablag'larini kafolatlangan investitsiyalarga jalb etish. Bunda Xalq banki tomonidan boshqa tijorat banklariga Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkasidan past bo'lmagan shartlarda investitsiya qilish kerak.

XULOSA

Musatqil O'zbekiston pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi va rivojlanishi masalalari yuzasidan quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Pensiya – qonun tomonidan kafolatlangan va fuqarolarni keksaligida, qisman yoki to'liq mehnatga layoqatsizligi, boquvchisini yo'qotganda hamda mehnat faoliyatining muayyan sohasida ma'lum ish stajiga erishgan paytida ta'minlashga qaratilgan pullik to'lovdur. Qayd etish joizki, pensiya qarilik, nogironlik, xizmat qilgan yillari uchun va boquvchisini yo'qotganda fuqarolarni moddiy jihatdan ta'minlash uchun pul summalarining kafolatlangan har oylik to'lovidir.

2. Jahon amaliyotida pensiya tizimlarining hamjihat mas'uliyat tizimi (hozirda ishlayotgan avlod oldingi avlodning pensiyalarini mablag' bilan ta'minlash uchun badallar to'laydi) va jamg'arma tizimi (har bir ishlovchi xodim mehnat faoliyati davomida o'zining qarilik davrini ta'minlash uchun maxsus pensiya jamg'armalarida mablag' yig'ib boradi) mavjud. Shuningdek, xususiy pensiya tizimiga asoslangan korporativ pensiya ta'minoti amal qiladi.

3. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimi ikki turga ajratiladi: davlat pensiya ta'minoti tizimi va fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi.

4. XXI asrga kelib pensiya ta'minoti tizimini isloh etish dunyoning barcha mamlakatlari oldida turgan dolzarb va muhim vazifalardan biriga aylangan. Pensiya ta'minoti tizimini isloh etishning asosiy sababi davlatning pensiyaga oid majburiyatlarini bajarishi uchun moliyaviy resurslarining etishmasligidir va bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib murakkablashib boradi va mamlakatlarda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan alohida ahamiyat kasb etadi.

5. O'zbekistonda pensiya tizimining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarini besh guruhga ajratish mumkin:

5.1) *Birinchi bosqich (1918-1956 yillar)* davrida mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligi tufayli nogiron bo'lganlarga, qariyalarga va ko'p yillik xizmatlari uchun kabi pensiya turlari joriy etildi. Ayollar va erkaklarga yoshiga qarab pensiya belgilash ham o'sha davrda qaror topdi.

5.2) *Ikkinchi bosqich (1956-1990 yillar)* davrida davlat pensiya ta'minoti to'g'risida ilk bor yagona qonun ("Davlat pensiyalari to'g'risida"gi) qabul qilindi (1956). Bu qonunga asosan barcha tarmoq ishchi-xizmatchilari uchun (kolxozchilardan tashqari) yagona pensiya tartibi belgilandi.

5.3) *Uchinchi bosqich (1990-1994 yillar)* mamlakat iqtisodiyoti bozor munosabatlari tartibiga o'ta boshlagach, pensiya ta'minotida ham islohotlar o'tkazilishi bilan boshlandi. Bu bosqichda ilk bor pensiya jamg'armasi, ijtimoiy pensiya, daromadlarni indeksatsiyalash tushunchalari paydo bo'ldi. 1990 yilda o'sha davrdagi pensiya ta'minotining huquqiy asosi bo'lgan "SSSRda fuqarolarning pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonun qabul qilindi.

5.4) *To'rtinchi bosqich (1994-2004 yillar)* – O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonuni

(1993 yil 3 sentyabr) qabul qilinib, 1994 yildan amalda joriy etilishi bilan boshlandi. Ushbu qonunga ko'ra pensiyalar miqdori mehnat staji va o'rtacha ish haqiga yanada uzviy bog'landi.

5.5) *Beshinchi bosqich (2005 yildan hozirga davrga qadar)* – davlat pensiya ta'minoti bilan birga fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti amal qila boshladi. 2005 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonuni kuchga kirdi. Jamg'arib boriladigan ixtiyoriy pensiya badallari, jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari, jamg'arib boriladigan pensiya badallarini kirituvchi (badal kirituvchi), jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti hamda shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'i kabi tushunchalar qo'llanila boshlandi.

6. O'zbekistonda davlat pensiya ta'minotini umumiy boshqarishni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asosan Oliy majlis, O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devoni amalga oshiradi. Davlat pensiya ta'minotini operativ boshqarish esa moliyaviy apparatga yuklatilgan. Uning yordamida davlat pensiya ta'minotining barcha tarkibiy bo'g'inlarida moliyaviy faoliyat ustidan boshqaruvni amalga oshiradi. Aynan moliyaviy apparat moliyaviy rejalashtirish, hisob va tahlil, nazorat va tartibga solish, moliyaviy rejalarni tuzish va boshqarish ishlarini bajaradi.

7. Qayd etish joizki, Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida eng katta ulushni yuridik shaxslar ish haqi fondidan ajratmalar tashkil etadi. Ushbu ajratmalar hisobidan fondning 2012 yilda 59,5 foizi, 2013 yilda 51,7 foizi, 2014 yilda 56,1 foizi, 2015 yil bo'yicha esa 50,3 foizi shakllantirilgan. Kattaligi jihatidan keyingi o'rinda mahsulot sotish hajmidan majburiy ajratmalar turadi, ular bo'yicha tushumlar Jamg'arma daromadlarining 2012 yilda 17,4 foizini, 2013 yilda 15,4 foizini, 2014 yilda 14,9 foizini, 2015 yil bo'yicha esa 12,5 foizini tashkil qilgan. Fuqarolarning majburiy badallarining ulushi 13,8-14,9 foizni tashkil etadi. Boshqa daromadlarning Pensiya jamg'armasi daromadlaridagi ulushi uncha katta emas.

8. Jahon tajribasidan ma'lum bo'ldiki, pensiya tizimini faqat davlat tomonidan moliyalashtirish etarli samara bermaydi. Hozirgi kunda pensiya tizimini moliyalashtirishning bir vaqtning o'zida uch yo'nalish: minimal pensiyani kafolatlaydigan davlat pensiya tizimi, professional assotsiatsiya yordamida o'zining ish beruvchilariga qo'shimcha pensiyani shakllantirish, fuqarolar imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda alohida xususiy pensiyani ta'minlash belgilangan. AQSh, Gollandiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shveytsariya, Italiya kabi mamlakatlar shu tajribalardan foydalaniladi.

9. Respublikamizda pensiya tizimini moliyalashtirishdagi islohotlarni tezlikda amalga oshirib bo'lmaydi, ularni iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar bilan: bandlik, mehnat bozori, aholi daromadlari, soliq, moliya va kredit sohasidagi islohotlar bilan birgalikda amalga oshirish lozim. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, pensiya ta'minoti darajasini ko'paytirish, buning uchun qo'shimcha zaxiralarni jalb etish, ishchining pensiyasini bevosita uning o'z mehnati bilan

qo'shgan hissasiga bog'lash hamda nodavlat pensiya tizimini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur.

10. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, pensiya tizimi samarali amal qilishi uchun pensionerlar va ishlayotgan fuqarolar o'rtasida ma'lum darajada muvozanat bo'lishi lozim. Biroq, demografik prognozlar respublikada aholining keksayish jarayoni nisbatan tezlashishini va bu muvozanat o'zgarishini, ya'ni keksalarning iqtisodiy faol aholiga to'g'ri keladigan demografik yuki ortib borishini ko'rsatmoqda. Bu holat iqtisodiy faol aholidan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlari bozor nuqtai nazaridan kamayishini, ya'ni ishlayotganlarning badallari pensiyalarni to'lash uchun ham etmasligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida hozirdan pensiya jamg'armasining moliyaviy holatini yaxshilashni talab etadi.

11. Respublikada Pensiya jamg'armasi moliyaviy holatini yaxshilash yo'llaridan biri imtiyozli pensiya tayinlanishini kamaytirish. Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda respublikamizda yoshga doir pensiya oluvchilar o'rtasida imtiyozli asosda pensiyaga chiquvchilarning hissasi ortib bormoqda. Iqtisodiy islohotlarning chuqurlashishi sharoitida O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy va demografik rivojlanishida kuzatilayotgan quyidagi xususiyatlar imtiyozli asosda tayinlanadigan pensiyadan butunlay voz kechishga imkon beradi. Jumladan, ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarning kiritilishiga katta e'tibor qaratilayotganligi sababli, iqtisodiyotning aksariyat tarmoqlaridagi mehnat sharoiti avvalgidek zararli va og'ir hisoblanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2001. - 39 b. (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
2. O'zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi qonuni. O'RQ-360-son. 26.12.2013.
3. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-938-XII-son. 03.09.1993.
4. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni. 702-II-son. 02.12.2004.
5. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008 y., 29-30-son, 277-modda.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-376-son. 25.09.2014.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4161-son Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1251-son Qarori.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 30 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1252-son Qarori.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 mayda "2011-2015 yillarda yolg'iz keksalar, pensioner va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni yanada kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-1542-son Qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2270-sonli qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 18 fevralda "Keksalarni e'zozlash yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-2302-sonli Qarori.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 19 oktyabrda "2015-2017 yillarda pensiya ta'minotining yagona idoralararo integratsiyalashtirilgan axborot tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 297-sonli qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 23 dekabrda "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga muvofiq pensiyalarni to'lashga xarajatlarni qoplash tartibi to'g'risida nizomni tasdiqlash haqida"gi 357-son qarori.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentabrda "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-son Qarori.

16. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – T.: “O'zbekiston”, 1995. – 265 b.
17. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. – T.: “O'zbekiston”, 2012. – 32 b.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi: Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. <http://uza.uz>.
19. Allayarov Sh., Toshmuxamedova D. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 248 b.
20. Борисенко Н.Ю. Пенсионное обеспечение. Учебник. – М.: «Дашков и К°», 2009. – 576 с.
21. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / Toshkent Moliya instituti. – Toshkent: “Noshir”, 2012. – 712 bet.
22. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (To'ldirilgan va qayta ishlangan nashri). A. O'lmasov, A.Vahobov. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2014. – 424 b.
23. Ibragimov A.K., Sugirbaev B.B. Byudjet nazorati va auditi. O'quv qo'llanma. – T.: «infoCOM.uz», 2009. – 192 b.
24. Inson taraqqiyoti. Darslik. i.f.d., prof. Q.X. Abdurahmonov tahriri ostida. – T.: “Iqtisodiyot”, 2013. – 120 b.
25. Карчевский В.В. Целевые бюджетные и внебюджетные фонды. – М.: “Вузовский учебник”, 2011. – 224 с.
26. Malikov T.S., Xaydarov N.X. Davlat moliyasi: Test (savol-javob)lar. Toshkent Moliya instituti. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2014. – 496 b.
27. Malikov T.S., Vahobov D.R. Moliya: chizmalarda. O'quv qo'llanma. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2010. – 660 b.
28. Malikov T., Jalilov P., Budjet-soliq siyosati. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011. – 472 b.
29. Mirzamaxmudov M.M. Davlat maqsadli jamg'armalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda iqtisodiy tejamkorlik. – T.: “Fan va texnologiya”, 2013. – 112 b.
30. Nurmuxamedova B., Kabirova N. Moliya. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2014. – 224 b.
31. Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции//Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 2007. - №4. – С. 40-49.
32. Тухтарова М.С. Пенсионное обеспечение граждан. Справочник для населения – Ташкент: “NORMA”, 2010. – 360 с.
33. Qosimova G.A, Karimova Z.X. Byudjetdan tashqari fondlar. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2009. – 202 b.

34. Qosimova G.A., Botirov A.A. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti. Monografiya. – T.: “Tamaddun”, 2015. – 108 b.
35. Xaitov A., Ziyadullaev M. O'zbekistonda pensiya ta'minoti va xorij tajribasi. – T.: “Adolat”, 2009. – 172 b.
36. Федоров Л.В. Пенсионный фонд Российской Федерации. Учебник - 2-е изд. – М.: «Дашков и К», 2010. – 396 с.
37. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – 467 P.
38. Abdullaev Z.A. Xorijiy davlatlarda pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish muammolari. “Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to'plami. – T.: “Universitet”, 2014.
39. Davronov Sh.Z. Davlat pensiya ta'minoti tizimi barqaror rivojlanmoqda va yanada takomillashtirilmoqda. “Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to'plami. – T.: “Universitet”, 2014.
40. Vahabov A.V., Raxmonov Sh.I. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining pensiya tizimini isloh etishga ta'siri. Ijtimoiy hamkorlik – iqtisodiy munosabatlarni erkinlashtirish omili. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. – T.: 2014 yil 16 aprel. – B. 20-31.
41. Xaydarov A. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi tahlili. “Moliya” ilmiy jurnali. 2/2014. 87-b.
42. “O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida”gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 19 fevraldagi 30-son qarori bilan tasdiqlangan.
43. “Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida”gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 8 sentyabrdagi 252-sonli Qarori bilan tasdiqlangan.
44. “Pensiya tayinlash uchun zarur bo'lgan ish stajiga ega bo'lmagan qariyalarga va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida”gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 7 apreldagi 107-son qarori bilan tasdiqlangan.
45. O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. – T.: “O'ME” Davlat ilmiy nashriyoti, 2001. 2-tom.
46. Internet saytlari
- www.gov.uz (O'zbekiston Respublikasi hukumat portali);
  - www.mf.uz (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti);
  - www.pfru.uz (O'zbekiston Respublikasi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining rasmiy veb sayti);
  - www.lex.uz (O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligi);
  - www.stat.uz (O'zbekiston Davlat statistikasi qo'mitasi sayti);
  - <http://gazeta.norma.uz/publish/doc>;
  - <http://uza.uz>;